

Rákosi Jenő mint drámaíró

Írta Schöpflin Aladár

Az indulás

A drámaírás nem külső okokból eredő elhatározás dolga volt Rákosi Jenőnél. Együtt támadt fel benne a drámaíró ösztöne az írói hivatás megérzésével. Mikor először forralt fiatal lelkében írói tervek, ezek drámai tervek voltak. A legtöbb fiatal író versekkel, novellákkal, esetleg kritikai cikkekkkel kezdi, – Rákosi Jenőt hivatás-érzése mindjárt első lépésénél nagy drámai koncepciók felé vezette és az irodalomba való belépése egy drámai művel történt.

Erről érdekes dolgokat mond el ennek a könyvnek az első része.

1863-ban jött fel Rákosi Pestre – akkor még nem volt Budapest, – bizonytalan tervekkel, de azzal a bizonyos elszántsággal, hogy valamire vinnie kell. Érezte a tehetség ösztökélését s minden vágya az irodalom felé fordult. Otthagyta a gazdasági pályát, feljött Pestre, azzal a szándékkal, hogy befejezi annak idején félbehagyott gimnáziumi tanulmányait magánúton és közben elvégzi a jogot is. Mint névtelen és ismeretlen fiatalember a fővárosban hamar összeköttetésbe került néhány íróval s lassankint közeledni kezdett az írók világához. S ekkor fogamzott meg benne az első nagy drámai mű eszméje: belefogott egy tragédia írásába. *V. László* magyar királyról szólt ez a tragédia. Mialatt ezt írta, feljárt az egyetemi könyvtárba tanulni, s eközben villant keresztül a fején az *Aesopus* első ötlete s úgy beleragadt tudatában, hogy többé nem tudott tőle szabadulni. Az *V. Lászlót* azonban befejezte s beadta a Nemzeti Színházhoz. A darabot a drámabíráló bizottság visszautasította s ez a kudarc kedvét szegte a fiatal szerzőnek, de csak két hétre. Saját ösztöne sugallatára és író barátai biztatására befejezte az *Aesopust* s kinyomatta a kettőt együtt egy kötetben. Az *V. László* így is elmerült, soha színpadra nem jutott, ellenben az *Aesopus* elindult az életképes művek útján, annál a különös törvénynél fogva, melyet a szellemi energiák megmaradása törvényének lehet nevezni s a melynél fogva minden olyan mű, melyben életképes érték van, előbb-utóbb a legkedvezőtlenebb körülmények közt is a maga helyére kerül s addig él, amíg életképessége tart. Az *Aesopus* Berczik Árpád révén a kor nevezetes

színészéhez, színházigazgatójához és rendezőjéhez, Molnár Györgyhöz került, aki azonnal felismerte értékét és elő akarta adni a debreceni színházban, melynek rendezője volt. Ebből az előadásból nem lett semmi, Rákosi benyújtotta darabját a Nemzeti Színházhoz. Néhány hétre rá Vadnai Károly, a *Fővárosi Lapok* szerkesztője, aki a Nemzeti Színház drámabírálo bizottságának tagja volt, magához hívatta és ezt mondta neki:

– Nekünk egypárunknak tetszik az ön darabja s szeretnők előadásra ajánlani. De mi a szabályok szerint csak kéziratban levő darabokat bírálhatunk, olyat, amely ki van nyomtatva, nem. Hát kérem, vegye vissza bírálatra bocsájtott darabját, írja le, jelenetesse és alkalmazza színpadra, azután adja be újra.

Természetes, hogy Rákosi hamar megfelelt ennek a felhívásnak s nemsokára olvasni lehetett a *Fővárosi Lapok*-ban, hogy egy fiatal, tehetséges írótól a Nemzeti Színház drámabírálo bizottsága elfogadott egy darabot előadásra. A darab címe *Aesopus*, a fiatal író neve Rákosi Jenő. A fiatal ember egyszerre kiemelkedett a homályból, melyben addig, mint ügyvédsegéd és magántanító élt, íróismerősei között úgy járt, mint egy kecsgetető ígélet, irodalmi ismeretségeinek köre kitágult, tagja lett a „Kávéforrás” akkor nevezetes asztaltársaságának, megismerkedett a Nemzeti Színház nagy színészeivel, akik darabja szerepeit játszották, sőt ítelt közöttük a szereposztás szokásos vitáiban, rendelkezett velük a próbákon. Az *Aesopus* még 1864-ben színre került és nagy sikert aratott. Erről az első előadásról a következőket írják az *Emlékezések*:

— A közönség idegenkedve fogadta az első jeleneteket. Szokatlan volt neki a téma, a hang s a stílus is idegen. Az első felvonásnak úgynevezett szép sikere volt, de a közönség még mindig úgyszólván védelmi állásban maradt. A második felvonásban azonban egy elég drasztikus viccre önkénytelenül felnevetett az egész ház és ezzel a nevetéssel, azt lehet mondani, kapitulált. Innen túl átadta magát az újszerű műnek és minden alkalmon kapott, hogy tetszésének és jókedvének kifejezést adjon. Tapsözönnel és kihívások sokaságával folyt le az est. Mintha a közönség be nem tudott volna telni egy szerény, sápadt fiatalember látásával, akiről tegnap még nem tudott semmit s akit ma felavatott országoshírű íróvá.

— Ha pedig valaki azt kívánná tőlem hallani, hogy én az este mit éreztem és mit gondoltam, annak ma már nem tudnék megfelelni. Egy gondolatra emlékszem csak, amely végigcikázott agyamon, amikor kiléptem a függöny elé és szemben álltam a zsiabongó, tapsoló, éljenző sokasággal, mely a színházat megtöltötte. Ez a gondolat ez volt: Ki vagyok én, mi vagyok én? Egy bolondos fantaszta, egy ábrándos fiú, aki itt csak egy jött-ment legény és az ország első művészei beszélnek az én szavaimat, mondják az én gondolataimat és a főváros, – az ország – első közönsége figyel, hallgat arra, amit én írtam le, aki most itt állok a fényben s egy nemzet úgy fogad, tapsol és köszönt engemet, mint valami nagyon kedves, nehezen várt embert, aki végre megérkezett. – Igen, úgy van. Azon az estén, hatvan évvel ezelőtt csakugyan megérkeztem és a nemzet a napszamosai közé fogadott.

A nyolcvannégy éves aggastyán e szavain is, mikor a hatvan év előtti nagy eseményről szól, érezni az első siker belső, nagy örömét.

Rákosi Jenő rajta volt már a drámaírói pályán, amelyen tovább haladva, a magyar drámaírás egy nevezetes fejezetét írta be az irodalom történetébe. Megpróbálkozott a dráma

minden műfajával, írt nagy, klasszikus stílű tragédiákat, vígjátékokat, népszínműveket, bohózatot, operettszöveget és fordított egész sereg könnyű fajsúlyú darabot a Népszínház repertoire jának folytonossága kedvéért. Ennek a pályának az eredményeit kíséreljük meg az alábbiakban ismertetni, arra a nyolc darabra szorítkozva, melyeket maga Rákosi emelt ki azzal, hogy felvette őket összes művei 12 kötetes gyűjteményébe, nyilván mert ezeket tartotta arravalóknak, hogy megmentessenek a feledéstől s mert maga is úgy érezhette, hogy ezekben van meg drámaírói törekvéseinek teljes képe.

Aesopus

A nagy görög meseköltő új alakban jelenik meg e szeretetreméltó fiatalságot lehellő darabban. Meglátjuk szellemének ragyogását, de a cselekvényt nem költészetével vagy meséinek tanulságaival vezeti, hanem mint a szerelmi intrika jókedvű hőse jelenik meg, aki összekeveri a szerelmi dolgokat, hogy aztán úgy bonyolíthassa ki, ahogy az ő saját szerelmi érdekének legjobban megfelel.

A darab meséje ez:

Aegeus, Samos fejedelme, miután győztesen befejezte a perzsák elleni háborút és ezzel biztosította magának a szigetország feletti uralmat és népének a békét, ezt a parancsot adja ki:

A hosszadalmas harc alatt a nép
Felette megfogyott: a házi erkölcs,
A jólét e fő-fő támoszlopa,
A megmaradtak között meglazult.
E baj gyors orvoslást kíván, azért:
Bocsássatok futárokat minden-
Felé s kürtöljétek ki szerte-szét
Parancsomat: „A nőtlen ifjak, kik
Húsz éven túl, a negyvenet még nem
Haladták meg, azon idő alatt,
Míg Phöbus tűzszekére négy izén
Megjárja útját s négy izén az ég
Fölénk teríti fátylát, mátkapárt
Keressenek; s a nők, kik önhibájuk
Miatt maradnak honn, a vágyódó
S örvendő nászseregtől megvetetten,
Avagy megvetve a kérő szavát,
Egy büntetést szenvedjenek azon
Ifjakkal, kik parancsossal dacolnak.
S e büntetése a fok szerint, kereszt-
halál vagy száműzés legyen.

Ez a parancs annál szigorúbb, mert kiterjed a király saját fiára, Diodorra is, aki a háborúban nagyszerű hősnek bizonyult, de odahaza a békében „erkölcstelen duskákkal” szennyezi be érdemeit. De ijedelembe ejti ez a parancs a király tudósának, Xanthusnak a házat is. A derék tudósnak ugyanis van egy Erotá nevű nagyon bájos, szép leánya, akiről senki sem tud, mert elzártan, titokban nevelték, nehogy beteljesedjen rajta az a jóslat, melyet születésekor Diana papnője mondott ki rá: „Nycia (ez Erotá anyja) szülöttjét meg rabszolga szereti s Erotá egy király neje leend.” Xanthus és Nycia úgy magyarázzák e jóslatot, hogy egy rabszolga szerelme fog leányukra gyalázatot hozni s hogy ettől megóvják, az emberekkel való érintkezéstől elzárva nevelik tizenkilencedik évéig, úgy, hogy nem lát más embert, mint szüleit, három olyan válogatottan rút és ostoba rabszolgát, akikbe lehetetlen beleszeretni és unokatestvérét, a komikus női fűzfapoétát, Trunduziát. Most tehát, hogy a királyi parancsnak meg tudja felelni, Xanthus elküldi három rabszolgáját háromfelé: Athénébe, Korinthusba és Lykanosba, három vendégbarátjához, azzal a felszólítással, hogy küldjék hozzá házasulandó fiukat, mert közülük akar leányának férjet választani. Hogy a háztartásban addig is ne legyen fennakadás, új rabszolgát vásárol, Aesopus személyében. Bizalma van benne, mert míg a többi rabszolga egyszerűen csak balga volt, de ez a fiú azonfelül még dadogó is. De a jóslat megindul a befejezés felé: mikor Aesopus meglátja Erotát, azonnal beleszeret a bájos leányba s a hirtelen szerelem úgy megoldja nyelvét, hogy ilyen szép szókra fakad:

Üdvözlégy, szent Olymp lakója! Oh,
 Karon ragadlak, mert félek, elszállsz,
 Félek: lehelletem elárul és
 Szárnyat pótolva hozzád (mert mi nem
 Keresné bűvös társaságodat?)
 Ellebbensz rajt, miként jövel. Oh, hagyd,
 Hagyd fognom kezedet, hagyd látnom arcod,
 Honnan Aurora mosolyát lopá;
 Hagyd részegülni szemedem szemem;
 Engedd, magasztalva szépségedet
 Nyelvem szépséged szolgája legyen.
 Előtted térden esküszöm: e hang,
 Mely ajkamon először zengzetes,
 Megjelenésed által oldatván
 Fel a bűbáj, mely kötve tartá eddig,
 Fajuljon ismét csonka, ékteleenné,
 Nevedet is hebegve mondja ki,
 Ijesszen Istent, embert tőlem el,
 Ha gyáván egykor meghazudtolná
 A szót, mit félve ejt ki most: szeretlek!

Ebből az expozícióból már érti az olvasó, hogy a cselekvény további fejlődése ezeken a fordulókon fog haladni: a király parancsa, amely Diodor királyfit is éri, Xanthus há-

rom vendégbarátjának fiai, akik eljönnek leánykérőbe és Aesopus szerelme. A tengely pedig: Aesopus mesterkedése, hogy a különböző kérők és saját rabszolga voltának akadályain át szerelméhez, Erotához jusson. Aesopus lesz tehát a darab lelke, aki a többi emberek cselekvését a maga céljai szerint igazítja s a szellemi fölény eszközeivel diadalmasodik mindenki fölött. S már első fellépésekor érezzük, a darabba bejutó fiatal férfiak között ő az, aki egyedül méltó a gyönyörű Erotára. Ezért érezzük már előre a történet végét, kívánjuk, hogy ilyen vége legyen és kíváncsiak vagyunk, milyen utakon fog erre a végre elérni.

Aesopus egy merész fogással Diodor királyfit kapcsolja bele az Erotá körüli játékba. Elárulja a királyfinak, hogy Xanthusnak van egy gyönyörű leánya, akit eltitkol a világ előtt s fölkelti kíváncsiságát a rejtetten kivirított virág iránt. Tervét megkönnyíti az is, hogy Nycia, Erotá anyja, férje háta mögött a kedvező értelmére magyarázza a jóslatot s megkezdi a mesterkedést, hogy Diodort összehozza Erotával, aki ily módon csakugyan „egy király neje leend”.

A dolog azonban bonyolódik. Sardanapala, a hitvány asszony, követeli, hogy Diodor vegye el négy lánya közül valamelyiket. Három a lányok közül már sokszor élvezte Diodor kegyét, de a szép Tamia még ártatlan, tiszta lélek és halálos szerelemmel szereti titkon a királyfit. Aesopus ezeket is felhasználja cseles játékához: Sardanapalát és a lányokat külön-külön elrejt a királyi palota egy-egy szobájába s e közben meggyőződve Tamia tiszta hű szerelméről, megígéri neki segítségét. Neki ezekre a lányokra szüksége lesz, úgy tartja őket, mint a sokágú terve kiviteléhez szükséges rekvizitumokat.

Most azonban lehetetlenné kell tennie, hogy Diodor sikert arathasson Erotánál. Elhitei Trunduziával, Erotá férfibolond, hóbortos unokahugával, hogy Diodor ő bele szerelmes. Találkozóra hívja azzal a kikötéssel, hogy sűrűn lefátyolozva jöjjön s csak akkor lebbentse fel a fátyolt, ha a királyfi már „lánggal ég”. Másik csinyje, hogy mikor Nycia bevallja titkát a királynak s ez felszólítja, hogy küldje hát hozzá a leányát, Aesopus a szép Tamiát vezeti a király elé s őt adja ki Erotának. Nycia azután hiába jön Erotával, nem találja a királyt.

Könnyebben végez aztán az Athénből, Korinthusból, Lykanosból jött három kérővel: ezek sorban hozzáfordulnak útbaigazításért és ő beküldi mindegyiket ama szobák egyikebe, melyekben Sardanapala lányait rejtette el. Itt megismerkedik mindegyik azzal a lánnyal, akit Xanthus lányának tart s aki méltó zsák lesz a foltjára. Elcsattan a Trunduziával kitervelt tréfa is: a féleszű, csúf vénlány találkozik a királyi mulató kertben Diodorral, természetesen nem tudja soká megállni, hamar felfedi fátyolát, mire Diodor rémülten elmenekül előle s Trunduzia belekapaszkodik a királyfi garázda cimborájába, Castorba. Most már tehát a sokszoros kelepce, melyet Aesopus szerkesztett, készen van arra, hogy összecsattanjon. Diodor rémülten ábrándult ki az Erotának vélt Trunduziából, a három idegen kérő megtalálta mindegyik azt a lányt, akit megérdemel, Tamia a királynál van, aki Erotának hiszi és a fiának szánja. Jöhet a kibonyolódás: letelik a határidő, melyet Aegeus király az általános házasságra kitűzött.

Mindenkinek oda kell seregleni a kürtszóra a király elé. Tamia ott van a király mellett a trónon, fejedelmi díszben, lefátyolozva. Aegeus őt szánta fiának menyasszonynul,

persze, abban a hitben, hogy Xanthus leánya, Erota. Diodor azonban szenvedélyesen ellenszegül apja kívánságának, ő Trunduziát látta Erota helyett és irtózik tőle, irtózatát erős szavakkal fejezi ki a király, Xanthus és Nycia előtt. Ebben a feszült helyzetben jönnek a külföldi kérők, a lefátyolozott lányokkal karjukon s mind azt vallja, Xanthus lánya van oldalán. Ott van már Trunduzia is Castorral, – négy ál-Erota a trón előtt és az ötödik a király oldalán. A négyen levetik a fátyolt, kiderül, hogy egyikük sem Erota. Megkapják a férjet, akit megérdemelnek, s most már csak két Erota marad: az ál-Erota, Tamia, a király oldalán és a valódi Erota, aki még nincs jelen. A helyzet most már drámaira fordül, most vannak a darab legdrámaiabban lüktető részei. Tamiáról Diodor leemeli a fátyolt, – megint csak nem Erota. Aegeus haragra gerjed, súlyosan meg akarja büntetni a lányt a csalásért, de közbelép Diodor, aki most már szerelemre gyulladt a remegő és szenvedő szép gyermek iránt, aki magára vállal minden bűnt, kész a halálba menni, mert hisz elérte legforróbb vágyát, Diodor szerelmét. Viselkedése meghatja a királyt is, aki most már hajlandó menyéül fogadni, csak a családja, nemzetsége után tudakozódik. Sardana-pala aztán elmondja, hogy Tamiát úgy találta, mint kis gyermeket, a kosárban, amelybe a kislány fektetve volt, egy írás-tekerccset is talált, melyet a ráírt átok miatt nem mert felbontani s melyet most átad Aegeusnak. A régi írásból kiderül, hogy Tamia a perzsák által elűzött és megölt Nikeus thrák király leánya. Származása szerint is méltó tehát, hogy királyfi neje legyen.

Most már csak a valódi Erota ügyének elintézése van hátra. Szülei keresik s nem találják a lányt. Aesopus mondja meg, hogy a szobájában van elzárkózva. Xanthus a király elé vezeti, miközben Aesopus elmondja a királynak a saját történetét, hogy szabadnak született, apja adta el rabszolgának, mert dadogó volt, őt álmában Apolló tette meg a mesék királyává s mikor Xanthus házába került, a nyelve is megoldódott a szerelemtől Erota iránt. Erota azonban a király kérdésére azt feleli, hogy nem ismeri Aesopust. A király sejti, hogy a lány féltékenysége tagadtatta le vele szerelmét, kereszthalálra ítéli Aesopust, azért, mert ő az egyedüli, aki megszegte parancsát és nőtlen maradt. Erre megszólal Erota szerelme, vallomást tesz Aesopus mellett s a király egymáshoz adja a két szerelme, Nycia tiltakozását e szép darab-végző szavakkal torkolva le:

A sors akarta így: lányod király
 Neje s valóban nem *tudom*, vajjon
 Az én országom szebb-e, vagy az ő
 Mérhetlen birodalma! Légy, Aesop,
 Királyi udvarunk örök dísze!
 És most párjára lelvén így kiki,
 Vigalmi ünnep zárja e napot be.

Ezekből a zárószavakból válik világossá, hogy a darab végső célja, amely úgy ragyog felette, mint a nap a táj felett: a költészet apotheozisa. A szegény rabszolga, világi helyzetében mindenkinél alábbvaló, mégis kezében tudja forgatni, mint valami játékszert, a királyi udvar nagyjainak a sorsát, merőben szellemi fölényénél fogva, mert van benne fan-

tázia, ötlet, merészség, mert különb a királyfinál, a tudósnál, a gazdag polgárok fiainál, meri ő az alkotó szellem. A végén pedig elnyeri a pálmát: kikiáltják királynak, a költészet birodalma urának s a szerelem koronáját a fejére teszik.

A tartalmi vázlat elolvasása is meggyőz arról, ami magának a darabnak elolvasása közben magától értetődőnek hat: hogy az *Aesopus*-nak nincs mély tendenciája, sem társadalmi, sem lélektani, sem életfilozófiai. Nem akar egyebet, mint a képzelet szép játékkal gyönyörködtetni. Egy finoman kigondolt és tehetségesen fejlesztett szép mese, mondhatni, minden felelősség nélkül, annyi hitellel, amennyit a mese megkíván. Alapötlete teljesen mesei: az elnyomott helyzetben levő fiatal legény, aki ügyességével maga alá gyűri a nála hatalmasabbakat s elnyeri a legszebb lány kezét, régi ismerős alakja az emberiség mesekincsének, száz mesében láttuk, hol mint szegény pásztorfiút, aki nehéz és veszedelmes próbák után elnyeri a királykisasszony kezét, hol mint elvarázsolt királyfiút, aki nagy harcok után visszanyeri birodalmát s vele a szerelmes szép leányt. S az *Aesopus* többi motívumai is valódi hamisítatlan mese-motívumok: Aegeus király, aki kiadja a házassági parancsot, a szép leány, akit egy komor jóslat miatt a világtól elzárva, titokban nevelnek fel (ez a motívum megvan a Buddha legendájában is), a másik leány, aki a gaz asszony házában nevelkedett fel ártatlanságát megőrizve s utólag, valami régi írásból derül ki róla, hogy voltaképpen királyleány, aki származásánál fogva is méltó arra, hogy királyfi hitvese legyen, a komikus kérők, akikkel *Aesopus*-nak meg kell küzdeni s végül maga *Aesopus*, aki kigyógyul a dadogásból a szerelem nagy megrendülése alatt, aki rabszolga, de csak azért, mert apja eladta dadogása miatt – mind a mesehangulat szüleményei, nem reális alakok, hanem a játékos képzelet délibáb-figurái, nem járnak súlyos lépésekkel a valóság talaján, hanem a nehézkedési erőt nem ismerve, súlytalanul lebegnek, táncos lépésekkel, színesen – valódi színpadi pillangók módjára. Éppen ezért nem szabad sem hozzájuk, sem az egész darabhoz a realiztikus kritika górcsővével nyúlni. Aki a valóság kritériumaival áll szembe a darabbal és keresi az egyes alakok és helyzetek lélektani magyarázatát, az ép olyan helytelen módszerrel dolgozik, mint aki fiziológiai alapon akarná megvizsgálni, lehetséges-e, hogy valakinek egy nagy lelki megrendülés hatása alatt egyszerre, villámszerűen meggyógyul a dadogása. Minden írásművet belülről, a maga törvényei szerint kell megbírálni, azok szerint a művészi célok szerint, amelyekre Íratott s ezért az *Aesopus* is mint mese-vígjáték ítélendő meg. Elég, ha annyi reális hitele van, amennyi egy mesének is van s elég, ha meg tudja fogni az olvasó vagy a színházi néző fantáziáját és ki tudja elégíteni kívánságait. S ha ilyen szempontból nézzük az *Aesopust*, meg kell állapítanunk, hogy a maga módján még a lélektani hitel is megvan benne. Bármennyire ötletek kacsalábon forog, bármennyire *Aesopus*, azaz tulajdonképpen a költő akarata mozgatja a cselekmény pergő fordulóit, az egésznek mégis van lélektani alapja: a szereplő személyeknek meg van adva a karaktere, melyből sohasem lendülnek ki, a bőszavú és fordulatós dialógusban mindegyik a maga külön hangján beszél, – minden szereplő bennük marad azokban a kontúr-vonalakban, amelyeket a szerző eredetileg felrajzolt a számukra és mindegyik teljesen be is tölti ezeket a vonalakat. Észre kell venni, hogy az egész csak játék ugyan, de oly játék, mint a sakk, amelynek megvannak

a dolgok természetéből való törvényei és mindegyik figurájának megvan a maga karaktere, rendeltetése, tehát létjoga is az egészben.

Az *Aesopus* olvasása közben lehetetlen, hogy az embernek tudatába ne nyomuljon Shakespeare neve. Rákosi Jenő sohasem titkolta, hogy a nagy angol költő tanítványának érzi magát. A megillető hódolaton kívül némi szembetűnő lelki rokonság is vezethette hozzá. Benne is megvolt Shakespeare némely fontos tulajdonsága, elsősorban a törhetetlen vitalitás, az életkedvnek eleven ereje s a léleknek az a derűje, amely be tudja ragyogni a komor tragikus témákat is s amely mindig megóv a pesszimizmustól. Már fiatal korában szerette olvasgatni Shakespearet, később is, mint már hírneves író, sokat foglalkozott vele, több darabját le is fordította. S mikor drámairáshoz fogott, Shakespearet állította maga elé ideálul. Az *Aesopus* írása közben a vígjátékokat, azoknak mesevilágát, könnyed fantasztikumát, játékos derűjét, felelőtlenül csapongó pajkosságát. Az *Aesopus* hangulata is tele van shakespearei elemekkel, – a *Szentivánéji álm*, a *Vízkereszt*, a *Vihar* színes, tréfás, irreális világa, a *Szeget szeggel*, *A két veronai ifjú* bonyolult intrikája visszhangzik Rákosi vígjátékában. Nem egyes motívumok hasonlatossága révén ismerünk erre rá, bár ilyen is akad (pl. Diodor és Castor cimborasága Henrik királyfi és Falstaff viszonyát asszociálja), – mint inkább az egésznek a levegője, a hangulati kiképzése és a szerkesztés módja az, ami Shakespeareből került tanulságul az Aesopusba. Ezenkívül a dialógus könnyed, költői lebegése, amelynek az éle minden fajtáját, még a szójátékot is felhasználó áradása, a vígjátéki sváda minduntalan komoly gondolatokat s finom lírai képeket hordoz magával, s amely minduntalan felszárnyal, főleg Aegeus ajkán az életbölcsességig, Aesopus ajkán a líra zengő ritmusáig, míg a komikus alakokban a prózai beszédes a bohózatos éle köznapiságával ad mintegy háttérrel a dialógus költői részeinek. Az alantjáró bohóckodás és a szárnyaló költészet ily keveréke a dialógusban, Shakespeare legsajátosabb módszere, vígjátékai hatásának egyik fő eszköze, – Rákosi ezt tőle tanulta és kellemmel alkalmazza. Innen van a dialógusnak az a folytonos hullámozása, a szüntelen mozgás a darabban, amely pontosan korrespondeál a cselekvény fordulataival, úgyhogy a dialógus mindig a cselekvés egyik eleme marad. Shakespeare alakjai sokat beszélnek, de sohasem beszélnek henyén. Szavaik a cselekvényből fakadnak, mondhatni, a cselekvény beszél velük s a sváda döntő fontosságú elemévé lesz a szerkezetnek. Shakespeare nem lebben el olyan messzire a realitástól, cselekvényei, alakjai jobban a földön maradnak s lélektani indokolása szilárdabb. Ez a két költő génusza közötti mennyiségbeli és minőségbeli különbségén kívül arra is figyelmeztet, hogy Rákosi Jenő a maga korából és a maga korának dolgozott, amely még erősen a romantika hatása alatt állott s különösen élvezni tudta, mint művészi újdonságot, a romantika egyik nagy művészi felfedezését: a fantasztikumot. A romantikus fantázia radikálisabb volt az előtte járt korokénál, messzebb ment a maga szuverenitásának követelésében s messzebb mert eltávolodni a valóságtól.

A romantikus mese-hang az, amit az *Aesopus* újdonságul hozott a magyar irodalomba. Új romantika volt ez Vörösmarty korának pompázóbb, súlyosabb fegyverzetű és pathetikusabb romantikus stílusa után. Páthosz nélküli romantika volt, amely nem dolgozott nagy véres indulatokkal, rejtelmes szenvedélyekkel és földöntúli méretű hősök-

kel, hanem a fantázia egyszerűbb játékában, könnyed lebegésében s a mese felelőtlen-ségében gyönyörködött. A romantika össze volt ez, tavaszának száguldó viharai, nyarának perzselő forrósága nélkül, szelíd napfényvel, rengeteg esőjével a könnyeknek, mosolygó derűvel és némi megbékült melankóliával. Ebben az új romantikában, melyet Rákosi és utána mások, különösen Dóczi Lajos, hoztak be a magyar színpadra, mintha az elmúló romantika búcsúszava lett volna, mielőtt végkép átadja a teret a kor egyre kizárólagosabb uralomra törekvő realizmusának. Hogy alkotásai lassanként elvesztették a kapcsolatot az emberekben általánossá vált szemléleti móddal s időmúltával az irodalom ereklyetárába kerültek, az közös sorsa minden irodalmi iránynak, amelyet felvált egy másik, újabb irány. Minden irány, ízlés és szemlélet-változáson túl élni csak a legeslegnagyobbaknak, Shakespeareknak, Goethéknek, Moliéreknek adatott.

Az irodalomtörténet az emléktára a fejlődés közben meghaladott műveknek s az irodalomtörténetnek az a feladata és értelme, hogy ezeket megmenti a teljes feledés-től s a későbbi korok olvasóját felszereli azokkal az ismeretekkel és képességekkel, melyek segítségével, ha van benne fogékonyság és érdeklődés, élvezni tudja ámúlt szép alkotásait. Ami eredetileg mindenki, az olvasók és színházi nézők összessége számára készült, az ily-módon a kevesek, a válogatottak gyönyörködésének tárgya lesz. S ebben az értelemben az *Aesopus*, a gondolkodásmód, ízlés és stílus nagy megváltozása után is, még mindig több, mint irodalmi ereklye, még mindig megvan benne valami a fiatalságnak abból a lehelletéből, amely hatvan egynehány év előtt inspirálta s még mindig gyönyörködtetni tudja azt, aki bele tudja élni magát Rákosi Jenő szellemébe és a kiegyezés körüli idők magyar levegőjébe.

A krakói barátok

Az *Aesopus* után egy elkallódott darab. Címe maradt csak fenn: *Régi dal régi gyűlölségről*. Az akadémiai pályázaton, melyre készült, megbukott s megbukott a Nemzeti Színház közönsége előtt is. Mégis döntő hatása volt Rákosi Jenő pályájának alakulására. Ennek köszönhetette, hogy mint újságíró pozíciót kapott báró Kemény Zsigmond mellett, a Pesti Napló szerkesztőségében. Kemény Zsigmond ugyanis Dóczi Lajos útján magához hívatta és ezt mondta neki:

– Csak azért kérettem, mert szerződtetni akarom a Pesti Naplóhoz. Nem azért, hogy újságíró legyen, hanem azért, hogy havi száz forint fizetése legyen és ráérjen drámát írni. Mert akadémiai pályázaton megbukott ugyan a darabja, de nálam nem bukott meg.

Ezzel aztán Rákosi elindult pályája legfényesebb részére, ahol nemcsak a legnagyobb sikerét aratta, hanem a legnagyobb hatással is volt a magyar szellemi élet alakulására: publicista pályájára.

S a *Régi dal régi gyűlölségről* című darabbal kapcsolatos egy másik érdekesség is: emlékezéseiben ezzel kapcsolatban állapítja meg dramaturgiai törekvésének egyik alap-gondolatát e szavakkal:

– Nekem, mint drámaírónak ambícióim voltak. Én azt gondoltam, én vagyok hivatalosan arra, hogy Shakespeare reális romantikáját és Racine puritán, pedáns klasszicizmusát összeszövöm egy harmadik fajjára. Én azt hittem, a szárnyas poétái formákat, a verset, a lendületet, az általános emberit összebékítem a modern étellel, hogy az nem lesz oly prózai, amilyennek látjuk és nem lesz olyan távol sem tőlünk, mintha tisztán a légies költészet bűvkörében járatnók modern hőseinket. Ennek az elmékedésnek volt próbája a kérdéses darab: *Régi dal régi gyűlölségről*. De ... az Akadémiának volt igaza. Hiszen az Akadémia után a közönség sem adott neki pardont.

Kisebb jelentőségű mű az ezután következett *Színre színt* című vígjáték, de már jelentős helyet foglal el Rákosi drámai művei között *A krakói barátok*. Műfaja szerint ötfelvonásos színmű, versekben írva, ami már magában is szinte különlegesség: színművet, vagyis olyan színdarabot, melynek komoly a cselekvénye, de nem végződik tragikusan, vajmi ritkán írnak versben az írók.

A krakói barátok lengyel földön játszódik a középkorban, abban az időben, amely Nagy Lajos magyar király halála után következett. Hősnője a darabnak Nagy Lajos király leánya, Hedvig, aki tudvalevőleg a lengyel trónt örökölte apja után, míg nővére, Mária magyar királynő lett. Hedvig trónraléptét nagy zavarok és nehézségek előzték meg, de azután egy nagyszabású politikai koncepció valósult meg általa. A még majdnem gyermek királynőt összeházasították Jagelló litván fejedelemmel, aki akkor tért keresztény hitre és a keresztiségben az Ulászló nevet kapta. Ezzel Lengyelország nemcsak megszabadult legveszedelmesebb ellenségétől, a harcias és támadó kedvű litván néptől, hanem területe is óriási módon kibővült az összes litván területekkel. Hedvig királyságához tehát Nagy-Lengyelország kialakulása s a Jagello-ház megalapítása fűződik. A lengyelek szentként tisztelik Hedviget s pompás síremléke a krakói Wawel előtt áll. Házasságának történetét Vörösmarty is megénekelte egy szép legendában.

A legendás királyleány történetét szabad felfogással, a történeti valóságnak csak fővonalait használva fel, alakította drámává Rákosi Jenő, belevívva az egésznek a levegőjébe a maga derűs lényét és életszeretét s olyan cselekvényt szöve a történeti mag köré, amely egyes fordulópontjain motívumainál és hangjánál fogva erősen közel jár a vígjátékhoz.

A darab ott kezdődik, hogy Krakó várában nagyban várják az új királynőt, Hedviget, aki most vonul be magyar és lengyel fényes kísérettel, hogy elfoglalja trónját. A várakozó polgárok, mesteremberek közé keveredik Jagelló, a litván fejedelem, bátyjával, Zvidrigellel. Ők még pogányok, vad, harcias nép urai, amely folytonosan nyugtalanítja a lengyel szomszédot. Most is azért jöttek a városba áruhában, hogy kikémleljék gyöngéit, a lengyel sereg nagyságát és erejét, – rajta akarnak ütni a városon és elfoglalni a maguk számára. Erre éppen jó alkalomul kínálkozik az az idő, amikor a lengyel nép egy gyermekleány arcán süt kérezik és hódolatban és cifra udvarlásban részegül.

Gondatlansága lesz legélesebb
A fegyverek közt, mellyel ráütünk.

A trónon, melyet, míg üresen állt,
 A vércsék védtek, most egy reszkető
 Galamb, egy lánykirály ül, melyet a
 Litván sereg zaja is elriaszt
 Meleg fészkeből, nemhogy fegyvere!

Ily gondolatok közt várja Jagelló a királynő bevonulását. S amint megpillantja Hedvig szép alakját, egyszerre fellángol fiatal szíve. Abban a romantikus világban, melyet Rákosi teremtett drámáiban, a fiatal szíveknek elég egy pillantás, hogy lángra gyulladjanak és egy életre szóló szenvedély ébredjen bennük. Jagelló így rajong:

Nézd, Zvidrigel, a természet ki van
 Fordulva sarkiból s a nap Krakó
 Utcáin délben kel föl...
 Oh volnék hang, fülében halni el,
 S dicsőségének hü szolgálatában.
 Szemem inkább gödréből kiszakad,
 Semhogy elváljon e dicső látványtól;
 Mondd, Zvidrigel, mit érzel látva őt?
 Hisz egy vérből vagyunk! Ezüst
 Nyilat röpít szeme s szíven talál:
 Oh nézne bár s találna engemet.

Ez első jelenetből is látni már, hogy nem szabad történelmi drámát várnunk, amely kort akar rajzolni a maga sajátos színeivel, embereket a korba helyezni megfelelően színezett karakterrel s a történelmi anyagot alakítja cselekvénnyé. Az *Aesopus* világa ez, más színezésben. *A krakói barátok* ép annyira középkori és lengyel, mint amennyire ókori és görög az *Aesopus*: tulajdonképp egy korból sem való s minden korból való. A romantika időtlen kora ez, amelyben a kor csak a kosztümöt adja, csak ürügy arra, hogy a költő a maga elképzeléseit valahogy időhöz fűzze, de aztán szabadon, korlátok nélkül szárnyalhasson tovább. A kor csak a repülőtér, melyről a fantázia aeroplánja felszáll a korlátlan szabad levegőbe. Naivitás volna ilyen lendületű költeménytől realitást, a korhoz való ragaszkodást követelni és számon kérni tőle a történelmi anyag tanúságát. Hedvig királyleány története tehát a csapongó fantázia szárnyain lebeg tovább a kifejlés felé.

A szerelmes Jagelló befurakodik a királyi palota tróntermébe, a királyné beiktatási ünnepére. Hedvig, miközben királynői szavakat mond trónja elfoglalásakor, megpillantja a jövevényt, aki mindjárt mély benyomást tesz rá.

Mily szemek! Ki az?
 Ha gyilkot látnék nála, úgy hiszem,
 Azt gondolnám, hogy engem jött megölni –

mondja magában az első megrendülés hatása alatt. De nem időzhet e benyomásnál, mert a korona s a lengyel urak kívánsága nehéz feladat elé állítja: férjet kell választania, királyt adnia a királynő mellé a lengyel nemzetnek.

Két kérő jelentkezik. Az első Vilmos, Ausztria hercege, aki leánykérésében tulajdonképpen szerzett jogra hivatkozik. Ő már szerződéssel el van jegyezve Hedviggel, kis gyermekkorukban jegyezték el őket szüleik annak rendje és módja szerint, a kor szokása szerint, Haimburg várában. Megvolt minden: kenyérszegés, jegyváltás, s e fölött a gyermek-jegyesek ártatlan együtt-alvása, a mit a szertartás kíván s az ily kötés érvénye követel. Ezen az alapon, jogára hivatkozva követeli Vilmos herceg a királynő kezét. S Hedvig már egyre jobban a különös, szenvedélyes nézésű idegenre gondol és hideg érzéssel hallgatja a hercegi kérő szavát.

A második kérő, Szemovics, a mazovi fejedelem, más hangot üt meg. Ő nem hivatkozhatik sem szerzett jogra, sem más jogcímre. A szerelmi udvarlás hangján szól, föllengző szavakkal magasztalja a királyné szépségét és saját szerelmét. Udvarlása csak visszatetszést szül a királyné szívében, melybe már beleakasztotta karmát a szerelem madara.

Közben követ jön, aki jelenti, hogy a litvánok keletről betörni készülnek Lengyelországba. Ekkor előlép Jagelló, aki már nem bir magával és szerelmével s közbeveti, hogy nem lesz szükség harcra, háborúra. Nem mondja meg kilétét, a királynénak sejtelve sincs róla, hogy magával Jagellóval, a litvánok fejedelmével áll szemben, s hogy ez ejtette szívért hirtelen rabságba, nem hisz, nem hihet mást, minthogy a forró tekintetű idegen Jagelló valamelyik embere. Ebből a félreértésből keletkezik a tulajdonképpeni cselekvény. Ha Hedvig tudná, hogy Jagelló szól hozzá, azonnal leszállna a trónról és a keblére borulna. De Jagelló hű embere, követe?

A vélt követ, állítólagos ura nevében forró szerelmi vallomással jön:

Királyné, légy nyugodt, a keleti
 Határon ellenség nem áll. Igaz,
 Szilaj nemzetség úz ott gyors vadat
 S keres ádáz kalandot; ámde most
 Nehéz járását lágyabb indulat
 Vezérli erre, de a bőszt vezér,
 Kit gyávaság nagyít és félelem
 Mesébe sző, több kedvet érzene
 Anyját, mint tégedet búsítani.
 A holddal ő inkább barátkozik
 Jelenleg, mint a harcok istenével,
 Dárdáját harmatos fűben felejtí,
 Rozsdának martalékul s mellé lágú
 Sóhajtozásban hajt hullámokat.
 Az ő nevében állok én előtted,
 Hogy lábaid elé tegyem szívét.

Íme, nemes királyné, az, kinek
 Tehozzád szívtelen hírét hozák,
 Vonagló szívét küldi általam.
 Jagelló, a litvánok hercege,
 Hedvig királyné kezéért eseng.

Kész felvenni a kereszténységet is népével együtt, földét, népét a lengyelhez csatolni, ha Hedvig a felesége lesz.

A királynét nagy lelki zavar fogja el. Ő most érzi, egyre ellenállhatatlanabban, hogy Jagellónak előtte álló követét szereti, hogy legyen hát Jagelló hitvese? A félreértés folyamán kiéleződött helyzet most kerül élére s erős feszültség támad: a királyné sorsokat dönt el szavával, a saját és Jagelló sorsát, de ez a szó félreértésből támad. Tipikusan romantikus helyzet ez: csak egy felvilágosító szó kellene és minden meg volna oldva, de a sok szó között, amit mondanak, éppen csak ez az egy nem mondódik ki. A válság pillanata is kimutatható. A királyné megkérdi Jagelló szépszavú szószólóját: ki vagy, Jagelló nem mondja ki nyíltan, kétértelmű szavakkal, szinte szórejtvény módjára körülírja:

(Jagellónak)
 A legjobb és leghívebb barátja.
 Árnycánál hívebben követem;
 Én mondom el imáját, bánatát
 Én hordom s örömét én élvezem,
 Fekszem, ha fekszik, s álmát aluszom,
 Eszem az ételét és gondolom
 Gondolatát. Ha rám tekintesz, őt
 Szemléled és ha nője lesz, királyné,
 Nálamnál nem lesz ő se boldogabb.

A királyné úgy magyarázza ezeket a szavakat, hogy a követ nem Jagelló. Hirtelen gyúlt szerelme olyan tűzzel lobog szívében, hogy a legnagyobb válságban érzi magát. Úgy érzi, nem lehet Jagelló neje.

Ha a gonosz
 Öltötte fel e tetszős alakot,
 És ördögi kísértés hízeleg
 Hangjában, légy erősségem, Uram!
 Ne kárhozod jam el! Szerelme fája
 Hallásomon, látásomon ereszt
 Gyökért szívembe s benne véremen
 Táplálkozik. De én kitépem onnan,
 Kitépem gyökerestől és ha el
 Kell vérzenem. *Annak nejevé lenni,*
Kinek barátja ez: istentelen
 És vakmerő, könnyelmű játék lenne;

Pókháló-pajzs tízélű dárda ellen,
 Ízes falat az éhség ajakán:
 Mit érne ott a száraz tilalom,
 Hogy megízlelni nem szabad. Nem az
 A bűn, ha ott a szédülés a vágy-
 Karjába dönt, de a vállalkozás,
 A vakmerés, akár bizakodás,
 Akárha titkolt vágy visz is reá.
 Ki a szívből, bűnös érzelem,
 Hadd fűjjalak lehelletemmel el.
 Ki a szememből csábító alak,
 Ki a fejemből, kéjes gondolat:
 Azt lássam és érezzem csak, mit kell.
 S ha nem oltára, de kriptája is
 Lennél kötelességimnek, oh kebel:
 Ki mind, mi nem az, e templomból el!

Csak Klára, a királyné hűséges és okos magyar kísérlője veszi észre a királynő heves lelki küzdelmét s enyhítő italt kínál neki. De a királynő erőt vesz magán. Nem lehet Jagelló felesége, nem hívhatja ki a kísértést, hogy környezetében mindig ott legyen az az idegen férfi, akit oly szenvedélyesen megszeretett, erőt vesz szenvedélyén – és egy végső, keserű lelki erőfeszítéssel Vilmos hercegnek nyújtja a kezét, nyilvánosan azért, hogy megtartotta atyja adott szavát, titokban azért, hogy elszakítsa magát szerelmétől.

De hiába, nem bír érzésével. Gyűlöli vőlegényét, Vilmos herceget, gyűlöli, mert szeret valakit és minden más férfi szerelme gyűlöletes előtte. Napokig nem is bocsátja magához Vilmost, aki dühöng és fenyegetődzik és minden áron be akar menni menyasszonyához. Dühét csak fokozza a másik elutasított kérő, Szemovics intrika ja, aki észrevette a királyné és a litván követ közötti szem játékot és gyanítja a királynő érzelmeit. S mikor ő és Vilmos tanúi lesznek annak az izgalomnak, mely a királynőt elfogja Szaniszló ferencendi gvardián jelentésére, hogy litván kémek jártak Krakkóban s e kémek egyike maga Jagelló volt, akkor Vilmos Szemovics biztatására elküldi emberét, Gnievost, hogy barátruhában férközzék be a litván táborba és gyilkolja meg Jagellót. De a királyné is az ellentmondó hírek izgalomában meg akar győződni róla, hogy csakugyan Jagelló volt-e a titokzatos leánykérő. Beleegyezik tehát, hogy hűséges Klárája szintén zárandokruhát öltön és elmenjen Jagellóhoz.

Ha az Jagelló, aki kém gyanánt
 Volt itt s ki jobban, mint kém valaha,
 Megleste szívem erősségeit,
 Fölverte titkom zárát s elvivé
 Nyugalmamat: úgy mondd meg neki,
 Hogy jöjjön és mentsen meg engemet
 Sokféle ellenségeimtől itt:

Balatonszárdón a gyermekszanatórium kertjében.

Rákosi Jenő és Harnsworth Skóciában.
(Ledenek-Lago felvétel.)

Olasz földön.

Rákosi Jenő, Duthwaite és Ward Price.
Róma melletti Tivoliban.

Ha ő az, mondjad meg neki, hogy én
 Beteg vagyok, ő hozzon gyógyulást;
 Ruhát se váltson, csak amint találod,
 Úgy jöjjön el s ne tartson pihenőt.
 Mondd meg neki, hogy addig sem eszem,
 Se nem iszom, nem alszom-nyugszom;
 Ölelve tartom érte mellemet,
 És úgy sírok, sóhajtok s epedek,
 S úgy várom Őt estétől hajnalig.
 De ha nem ő az, jaj, ha nem ő az:
 Úgy szúrd le lovadat, melyen
 Oda repültél s jöjj gyalog haza,
 Járj lassan, tartván sűrű pihenőt, –
 Annál jobb, ha megvénülsz a teher
 Alatt, mire beérsz, hogy engemet
 Megölj vele.

Most már Hedvig nem királyné, nem tartózkodó szűz, csak szerelmes asszony, aki türelmetlenül sóvárog szerelmese után, mikor felcsillant előtte a remény, hogy akadálytalanul az övé lehet. Klára elindul a litván tábor felé – két álruhás zarándok vágat Jagellóhoz, az egyik Gniewos, hogy megölje, a másik Klára, hogy szerelmi hírt vigyen neki.

A ravasz Szemovics most érkezettnek látja az időt, hogy Vilmos herceget kivesse a nyeregből. Beárulja a királynőnél, hogy orgyilkost küldött Jagellóhoz. Hedvig ijedt asszonyi kétségbeesésében Szemovicsnak könyörög s ráveszi az intrikus hírhordót, hogy váglasson Vilmos gyilkosszándékú küldötte után és hozza vissza, akadályozza meg a gyilkosságot. Szemovics színleg vállalja a megbízást, bár eszeágában sincs megakadályozni a gyilkosságot. Abban bizakodik, hogy Vilmost már elejtette a királynő, Jagelló meghal s ő marad egyedül, mint szerencsés kérő. Most már hárman vágatnak Jagelló táborába, zarándoknak öltözve.

Csakhamar elindul a negyedik is, – maga a királyné. Hedvig Vilmostól megtudja, hogy az orgyilkos tervre maga az intrikus Szemovics beszélte rá Vilmost. A most már végleg elutasított osztrák herceg bőszen dühvel távozik és seregeit Krakkó ellen indítja. Hedvignek most mint királynőnek kell intézkedni hadiveszélyben s mint szerelmes nő, Jagellóra gondol, aki meg fogja segíteni Vilmos serege ellen. Elrendeli, hogy négy napig minden körülmények közt védjék Krakkó várát, amíg ő segítséget hoz, és szintén zarándokruhában lóra kap és vágat a litván táborba.

A négy álruhás barát ügye most egészen vígjátékira fordítja az eddig inkább drámai cselekvényt. A színhely most már a krakói királyi várból áthelyezkedik a litván táborba. Elsőül Klára érkezik meg, fáradtan a nagy lovaglástól, összetalálkozik Korrigallal, Jagelló fegyveresével és annak sátrában ledől pihenni. Fegyveresek jönnek és jelentik, hogy a tábor szélén elfogtak egy barátot, aki lelkendezve jelenti, hogy orgyilkos jár a táborban,

aki meg akarja ölni Jagellót. Ez a barát nem más, mint maga Hedvig királynő. Jagellót keresi és Korrigal áll elébe, akit ő kétségbeesve Jagellónak néz s most már elveszti minden reményét. Bonyolult jelenet következik: Hedvig Korrigalt tartja Jagellónak s a színre lépő Jagellót, akiben felismeri szerelmesét, egyszerű fegyveresnek. Jagelló viszont álmélkodva látja, hogy ez a fiatal szerzetes mennyire hasonlít Hedvigre, szerelmesére. A kettős félreértés a mai olvasó szemében naivnak és mesterkéltnek tűnik fel, de színpadilag jól értékesíthető helyzetet teremt. Rákosi ki is használja ezt az alkalmat. A két szerelmes szavai egész közel járnak egymáshoz, de elsiklanak egymás mellett, az olvasó minden pillanatban várja a kibonyolító szót, amely azonban nem ejtődik ki. Ekkor lép be Gnievos és Jagellót keresi. Jagelló megmondja, hogy ő az. Hedvig közbeszól, hogy Gnievos gyilkos szándékkal jött s abban a hitben, hogy szerelmese csak fejedelme iránti önfeláldozásból vállalta magára, hogy ő Jagelló, szenvedélyesen közbelép: Gnievost meg akarja győzni, hogy aki előtte áll, nem Jagelló, Jagellót pedig óva inti a gyilkostól. Hedvig segélykiáltásaira előjönnek a fegyveresek, köztük Korrigai, Gnievos közben elpárolog s helyette Klárát hozzák elő, akit most gyilkosnak vélnék. Hedvig pedig, mikor Korrigaltól megtudja, hogy nem ő Jagelló, hogy csakugyan az a férfi Jagelló, akit szeret, izgalmában elájul.

Most aztán Klára kerül bajba. Közben elővezették őt is, a táborba érkezett Szemovicsot és Vilmost is, akinek seregét a lengyelek Krakó alatt szétverték s aki menekülés közben az erdőszélen ruhát cserélt Gnievos-szal. Arra a hírre, hogy orgyilkos jár barátruhában a táborban, három barátot fogtak el s Jagellónak meg kell találni köztük a gyilkost. A gyanú Klárára terelődik, Jagelló heves tiltakozása dacára meg akarja motoztatni, – ekkor magához tér ájulásából Hedvig. Megtörténik a végső kibonyolódás, Hedvig elbocsátja Vilmost és Szemovicsot, miután megfogadtatja velük, hogy a történeteket titokként fogják őrizni, Klára megkapja férjül Korrigalt és a két szerelmes, Hedvig és Jagelló, végre egymásra borulhat. A shakespeareai hagyománynak megfelelő zárószavakat Hedvig mondja el:

Ez első csókod hosszabb ne legyen,
Ne az illendőségénél, melynek itt
Nincs öre más szerelmünkön kívül.
Klárával én most visszaindulok,
– A kis gyilkos baráttal, – és ti holnap
Örvendő nászsereggel jöjjetek
Krakóba, melynek édes gondja lesz
A nászra ünneplő színt ölteni.
S aki felejtni vágyik víg toron,
Búsan indult s víg véget ért regénk:
Vendégeink közt lelje jó helyét.

Nyilvánvaló a hasonlóság *A krakói barátok* és az *Aesopus* között, nem egyes motívumokban, hanem a két darab alaphangjában és szerkezeti kiképzésében. Azonos a derült szellem, amely a történeti anyagot tetszetős játékká alakítja, a líraiság, amely a cselekvény mögött lebeg, az életnek játékos, könnyed felfogása, amely mintha légüres térbe

vinné az alakokat és történetüket. A szerelem, mindkét darab főtémája, hirtelen jön, vilámcsapás módjára; amint Aesopus meglátja Erotát, már lángban ég, amint Jagelló meglátja Hedviget s Hedvig Jagellót, már szintén lánggal égnék, érzésük az első pillanattól fogva már a legmagasabb fokra lendül s ezen marad, folytonos, heves hullámzás közben mindvégig. A szerelmesek lírai áradó versekben mondják el érzéseiket, tirádaik valóságos szerelmi dithirambuszok. A forró, fiatal szerelem apotheózisa mindkét darab: szűzies, tiszta szívekben fakad, az érzékiség legcsekélyebb tudata nélkül. Ahogy Aesopusból, a meseköltő rabszolgából ideális lírai szerelmezt csinál a költő képzelete, épúgy idealizálja ellenállhatatlan lánggal lobogó szerelemmé azt a politikai paktumot, mely Hedvig és Jagelló házasságát létrehozta, lírai tenorrá a barbár, félvad litván fejedelmet s lobogó szerelmes lánnyá Hedviget, aki a történelemben alighanem inkább a politika áldozata volt, mikor Nagy Lajos udvarának fejlett renaissance-kulturájával hozzákötötte életét egy harcias és barbár férfihoz.

A hasonlatot tovább lehet fűzni a szerkezet terén is. Mind a két darab félreértéseken fordul meg, egy elmés intrikával bonyolódik össze és a félreértések kiderülésével bonyolódik ki. Az *Aesopus*-ban a férfi csinálja és vezeti az intrikát, *A krakói barátok*-ban Hedvig királyné. Közös fogás: valakit másnak tartanak, mint aki. Az egyik darabban egy sereg más lányt tartanak Erotának, a másikban Hedvig Jagellót Jagelló barátjának, követeinek tartja s a végén Klárát tartják orgyilkosnak. A jóslat-motivum is szerepel mindkét darabban. A legfőbb szerkezeti egyezés azonban az, hogy a drámai szituáció az utolsó felvonásban válik legfeszültebbé s itt jut tetőpontra is. Ez teljesen megfelel Rákosi Jenő dramaturgiájának, amelyet emlékezéseiben úgy fogalmaz meg, hogy a drámának a lényege, tartalma, fundamentuma a katasztrófa. A jelenetek váltakozása, a versben írt lírai és emelkedettebb jelenetek, a prózában írt bohókás-humoros jelenetek beosztása, egymáshoz sorakozása, a mellékalakok humoros színezése egyazon dramaturgiai felfogásra vall. Az egésznek romantikus szelleme, az életjelenségeknek a valóság fölé emelése és légiessé idealizálása, az alakoknak néhány jellemző vonásból való kidomborítása épúgy rávall az egyazon költő azonos világfelfogására, mint a szerelem mindenekfölött való jogának hirdetése. A szerkezeti fogások is a romantika kelléktárából valók, míg a belső, műfaji forma a shakespearei hagyományra vezet vissza.

A szerelem iskolája

A krakói barátok és *A szerelem iskolája* közben írt Rákosi Jenő egy *Reggeli előtt* című kis vígjátékot. Erről maga írja emlékezéseiben, hogy nem emlékszik belőle másra, csak a címére.

– Úgy gondolom, silány kis munka volt, melyet a Nemzeti Színházban eljátszottak. Egy azonban emlékezetes nekem. Szilágyi Dezső azt mondta a szemembe róla, hogy es tetszett neki minden darabom közül legjobban. Akkor értelmetlenül néztem a szemébe. Azóta láttam őt megnőni, kifejlődni, egy rendkívüli agyvelő minden pompájával és azóta

megértettem. Nyilvánvaló, azt akarta mondani, hogy egyik darabom se tetszik neki, valamennyi számárság s ez a *Reggeli előtt*, ez a legnagyobb számárság.

Ez a tréfás aperçue az egyedüli emléke a hamar kimúlt kis darabnak, mely talán ott hever valahol a Nemzeti Színház könyvtárában.

A szerelem iskolája keletkezéséről pontos felvilágosítást ad emlékezéseiben Rákosi.

— Gondolom, 1872-ben volt, hogy fennjártam Bécsben, Dóczi Lajos látogatására. Hivatali szobájában ültem, amíg ő valamit referálni ment volt Andrássy Gyula külügy-miniszternek. Az asztalon egy könyv hevert. Kezembe vettem: Vajda János egy versköteté volt. Amint lapozgatni kezdek benne, egy versre bukkanok, amely egy kegyetlen szíví hercegnőről szól, akit hiába ostromolnak a szerelmes lovagok. Végre a daloló apród találta meg a szép hölgy szívéhez a kulcsot. Elgondolkoztam a versen s mire hazakerültem Pestre, benépesedett az elmém *A szerelem iskolája* című darabom személyeivel. Hőse természetesen egy felmelegíthetetlen, tudós királykisasszony volt, akit meg kellett tanítani a szerelemre. Természetesen ki kell vinni az életbe, meg kell tanulnia, mit jelent élvezni, mit jelent a mindennapi élet munkája, mit jelent közönséges embernek lenni, akinek jussa és jutalma az, hogy szeret és azé lesz, akit szeret. Én a darab megkomponálásában eljutottam addig, ahol a királykisasszonyt elkergeti az atyja s odaadja egy szénégetőnek, hogy járja ki az élet iskoláját. Mert az élet jutalma a szerelem, az élet iskolája egyszersmind a szerelem iskolája is. Innen azonban nem tudtam tovább menni. Semmiféle bonyolítást nem voltam képes kitalálni, mely természetes úton gördült volna céljához. Egy délután, nem tudom miért, mert sohasem volt szokásom, vas-utcai egyszobás lakásomban a díványomon heverészttem s hömpölygettem ide-oda a témámat, míg egyszerre átvillant a fejemen a gondolat, hogy hiszen az egész kompozíció olyan meseszerű; menjünk egy lépéssel tovább s bonyolítsuk le az egészet – álomban. Hiszen az egész színpad a konvenciók és illúziók világa. Miért ne szöhetne az ember az álmat szerves résznek bele az életbe. Ha eltalálja az ember, akkor a közönség az álmat is életnek nézi. Ha elhibázom, akkor az álom nélkül, az étellel is buknom kell. A gondolat annyira felvillanyozott, hogy minden aggodalmam eloszlott s még az éjjel vígan hozzáfogtam a darab megírásához

— Mikor a *Szerelem iskolája* készen volt, szépen leirtottan elvittem az Akadémiára, beadtam a Karácsonyi-féle vígjátéki pályázatra. Magam vittem el, mert – s ezt is különösnek fogja az olvasó találni –, már több, mint hét éve voltam ismert nevű író, eléggé emlegetett újságíró, sőt ekkor már szerkesztő és a Kisfaludy-társaságnak tagja, és még egyszer sem beszéltem Arany Jánossal s sohase voltam nála, személyesen nem is ismertük egymást. Elvittem hát magam neki a darabomat, hogy lássam közléről, otthonában, kezét foghassak és szót válthassak vele. Minden sikerült, természetesen anélkül, hogy ő tudta volna, ki vagyok. Most is meg van az a kis cédulám, melyre az ő szép gyöngyírásával ráírta, hogy átvette pályázatra a *Szerelem iskolája* című darabot.

— De már a pályázat nem sikerült ilyen szépen. Arany László írta róla a jelentést, mely eléggé dicsérte a munkát, de az Akadémia bírálói nem fogadták el vígjátéknak. A Nemzeti Színház bírálói ellenben elfogadták s Szigligeti Ede igazgató ki is tűzte előadásra 1874 tavaszára.

Az előadás azonban elhalasztódott, mert Rákosi akkortájt házasodott s nem lehetett

volna jelen a darab bemutató előadásán. S hogy a színház műsorában ne legyen emiatt fennakadás, Rákosi írt hamarjában egy népszínművet s azt adták elő *Ripacsos Pista dolmánya* címmel. Erről a népszínműről, mely azóta rég áldozatául esett a feledésnek, ezt mondja el az író:

– A dolog úgy esett, hogy mióta Blaháné és Tamásy ismét divatba hozták a népszínművet, felsorakozott az egész népszínmű-repertoár a Nemzeti Színház deszkáin. Én sokat voltam ott és mindig bosszantott, hogy ezek a népszínműi hősök és hősnők, mihelyest a darab hőfoka a rendesnél feljebb emelkedik, azonnal kiesnek paraszti lelkiségükből és rögtön az Oféliák nyelvébe csapnak át. Meg kellene próbálni, nem lehet-e az indulatok egész skáláján a maguk egyszerűbb paraszti nívóján megtartani a népszínmű szenvedélyeit is. Egyszer aztán fogtam a legközelebb fekvő témát: a gazdag paraszt gögijét, a fia szerelmét a házba fogadott árvalányhoz, mely természetesen a családot megdúlja – és megírtam róla sikeresen az első felvonást. Ezt vettem elő és két hét alatt átnyújtottam Szigligetinek a *Ripacsos Pista dolmánya* című népszínművet, amelyet sikeresen elő is adtak, persze nálam nélkül s a *Szerelem iskolája* az őszre maradt.

Rákosi e szavai nemcsak annyiban fontosak, mert megőrzik egy elfelejtett darabjának emlékét, hanem még inkább annyiban, hogy tömören meg van bennük a népszínmű dramaturgiájának legfontosabb gondolata s az addigi népszínmű találó kritikája. Ez az egykor oly népszerű műfaj azért vértelenedett el és halt meg hosszú vergődés után, mert művelői nem értették meg kellően azt, amit Rákosi már oly korán, a műfaj virágzása idején felismert: a paraszt-élet ábrázolásának a vizenyős romantikából való kiemelését és lélektanilag igazabb, reálisabb megalapozását.

A szerelem iskolája történetéhez tartozik az is, hogy Beöthy Zsolt ezt tartotta legjobbnak Rákosi összes színpadi művei között. A darabnak 1874 őszén nagy sikere volt a Nemzeti Színházban, azóta többször felújították s ezt játszották a Rákosi drámaírói pályája hatvanéves jubileumára rendezett ünnepi előadáson is.

Mint Rákosi maga is mondta, *A szerelem iskolája* mese-darab – teljesebb mértékben az, mint akár az *Aesopus*, akár az író bármelyik műve. Annyi realitás sincs benne, mint az *Aesopus*-ban, amelynek mégis csak meg van határozva az ideje és helye, a klasszikus görög korban és Szamosz szigetén. *A szerelem iskolája* meghatározatlan helyen és időben játszik, – egy idő- és helynélküli mesevilág légüres terében, ahol az író fantáziáját nem korlátozza semmi, legkevésbé a realitás nehézkedési ereje s ahol szabadon csaponghat a maga külön törvényei szerint.

A kiindulópont maga is csak egy mesevilágban fogadható el. Arnuez király udvarában különös dolgok történnek. A király mindenáron azt akarja, hogy szép leánya, Stella, válasszon férjet. A királyleány azonban makacs ellensége a szerelemnek. Minden kérését elutasítja, amivel nagy keserűséget szerez apjának, aki nem akarja, hogy birodalma ő utána egy érzésnélküli, kegyetlen teremtés kezébe kerüljön. Ezeket mondja neki:

S nem koldus a szegény határimban.
 Jó gyermekem,
 Figyelj reám! Tizenhat éve már,
 Hogy trónomon ülök. Nem születés
 Adott jogot reá, hanem erő.
 Uralkodásomon áldás lebeg;
 A krónikák piros betűkkel írják
 Évszámait: a dús tisztelve van,
 S nem koldus a szegény határimban.
 Hanem „Midőn – így szól a krónika,
 „Midőn az ősz király, galambfején
 Vérző sebét markával eltakarva,
 Futott nehéz hatalmamtól s megállt
 A szélső végén: kardját eltöré,
 Az égre tartá véres két kezét
 És átkot mondott: Verje meg az Úr
 A gyermekében, aki gyermekem
 Igaz örökségétől fosztja meg!”
 És meghalt, ott a végén s ott elásták,
 S megvert az Isten gyermekemben engem.
 A jobb kéz száraz vállamon;
 Levághatom, csak annyi; meddő a
 Virág, mely törzsemen fakadt;
 Irtózva nézem márványképedet,
 Irtózva gondolok jövődre, gyermek;
 Ha nem választasz férjet, trónomat
 El nem foglalhatod. – Nem akarom
 Rád hagyni népem örökül, reád,
 Kinek, leánylétedre, idegen
 Minden, mi embert nemesít; ki nem
 Tudsz sírni, nem örülni, félni, ki
 Nem öntözöd harmattal arcodat,
 Sem búban, sem örömben s nem fakadsz
 Vidám kacajra tréfás nép között;
 A szájalomnak nem tartasz helyet
 Szívedben s a reményt nem ismered.
 De még – mi az ember tökélyinek
 Tetőzete: hibái sincsenek
 Meg benned: lányos hiúság, szeszély,
 Gyors indulat, harag, vetélkedés, –
 S mi minden, jó és ádáz indulatnak
 Gyémántos foglalatja: szerelem!

Te a hideg erény vagy, ámde oly
 Fokon, hol az erény bűnné fajult,
 Miként a víz megfagyva jég. – Oh, szörnyű
 Egy életet egy műben tölteni,
 S előre látni végét, nem levén
 Kinek kezébe tennők biztosan.

Stella ezzel vág vissza:

Hol volna biztosan, atyám, műved,
 Mint hogyha énreám bízod? Az én
 Kezem nem reszket, nyugalom lakik
 Szívemben, lelkemen az úr csupán
 Az elme, nem vér és vak indulat.

De a király másként gondolkodik:

Érzés nélkül egy asszony szíve ágy,
 Megvetve a kegyetlenség alá,
 Egy embert is ments Isten tőle meg,
 Nem egy országot.

A rideg erény, mely kegyetlenséget szül s bűnné fajul, – ez Rákosi Jenőnek jellemző gondolata. Ő az élet embere volt s a megértésé, nem volt kenyere a könyörtelen ítélet, a hideg ész vaslogikája; tisztán látta az érzésnek, az impulzusnak, még a kis emberi hibának az erkölcsi értékét is. S hogy Stella királykisasszonyt helyesen ítéli meg apja, azt mindjárt meg is látjuk: ítélnie kell egy szerelmes pár felett és ítélete könyörtelenül szigorú. Egyik fiatal udvarhölgye, Menci, a palota egyik szobájába viszi türelmetlen szerelmesét, Orlandót, aki a tilalom ellenére belopódzott hozzá. Menci később bemegy utána, hogy kiszöktesse, de a dolgot kileste a királykisasszony első udvarhölgye, szerelemellenes, rideg nézeteinek főtámogatója, a tudós és gonosz Didó s rázárja a szerelmesekre az ajtót és ravasz fogással leleplezteti őket a királykisasszonnyal. Stella a hideg ész szerint ítél, nem törődve a fiatal szerelmesek könyörgésével.

Nem az
 Alkalmazáskor hasznos a kemény
 Törvényt – hahogy kemény – enyhíteni –

ez a nézete és a törvény betűje szerint a legszigorúbb büntetéssel, száműzetéssel bünteti a tulajdonképpen ártatlan fiatalokat. A kegyetlen Didó még egy intrika magvát hinti el: elárulja a királykisasszonynak, hogy az a fiatal férfi, aki mindig ott van, valahányszor a nyilvánosság előtt megjelen s aki szenvedélyes tekintetével máris bizonyos benyomást tett Stellára, nem más, mint az elűzött öreg király fia, Kordiái, aki így akarja visszaszerezni, az örökös nő keze által apja trónját.

De minden együtt s minden összevéve:
 Hibában és erényben egyaránt
 Az emberi tökély: ez az, ez az!
 Az élet csak érezve élet így;
 Esmélve meddő tengés, nem egyéb.
 A test a fő, – az ész mankó csupán,
 Ha erejéből kifogyott a test,
 Rátámaszkodni, hogy mi hátra van,
 A halálig elviselni tudjuk. Ah,
 Én bölcsnek hittem egykor magamat;
 De ha a tanulásban cél az élet
 Megismerése, akkor iskolás
 Gyerek vagyok, ki az elembe tett
 Nagy kérdést nagy kerek szemekkel nézem,
 S a bámulásnál többre nem viszem.

Most már megkönyékezte Stellát is a szerelem: megadja magát a lábadozó Kordiál iránti gyengéd érzésnek és rémülettel tölti el, mikor az útjába tévedő Orlando, bosszúért égve Mencie halála miatt, mely Stella kegyetlen ítéletének a következménye, azzal fenyegetődzik, hogy feljelenti és hóhérkézre juttatja Kordiált.

Eddig az álom, a történet visszafordul a valóságba. Arnuez éppen megígéri Orlandónak, hogy közbenjár az ő és szerelmese érdekében Stellánál, mikor rohanva jön Didó, a királyleány főnevelőnöje és izgatottan elmondja, hogy a hercegnő rettenetes éjszakát töltött: mély álomban feküdt, de folyton nyugtalanul hánykolódott álmában, sóhajtozott, zokogott, rémesen sikoltzott, érthetetlen szavakat kiabált. Még most is így alszik. Arnuez már indulni akar, hogy felébressze, mikor még mindig félálomban berohan Stella és atyja lába elé borulva kegyelmet kér Kordiái számára. S mikor megpillantja Kordiáit, elájul. Amint magához tér, ráeszmél, hogy hiszen minden csak álom volt. Most már maga kívánja, hogy választhasson a kérők között. A két kérő visszalép a történetek után, Kordiái egyedül marad s miután Stella meggyőződik, hogy nem a trónra vágyás vezette ide, kezét nyújtja neki.

A szerelem iskolája a legtisztábban romantikus Rákosi Jenő összes drámai művei közt. Nemcsak tartalmában és elgondolásában az, hanem struktúrájában is. Az olyan álom-jeleneteket, amilyenek itt sorakoznak fel, a romantika hozta be az irodalomba; általános tendenciája a képzelet felszabadítására ezekben ment el a szélső határig. Az álom még kevesebb realitásra kötelez, mint az élet – itt a képzelet teljesen felszabadultan csaponghat, amerre csak akar. S romantikus a darab szimbolikája is, az észnek és érzésnek szembeállítását olyan vitában, melyben végül az érzés győzedelmeskedik. Egy darabjában sem árult el Rákosi annyit életfilozófiájából, mint ebben: gondolkodásmódjának mondhatni centruma az emberi képességek és tulajdonságok harmóniája, amelyben megvan a maga szerepe az észnek, megvan az indulatnak, ösztönnek, érzésnek, még a szenvedélynek is, amelyben helyet találnak az apró emberi hibák is, mert mind együttvéve adják az emberi

lényeg teljességét. Bármelyiknek túltengése a többi rovására kárhozatot és romlást okoz. Csupán csak ésszel élni épúgy nem élet, mint csupán csak szenvedéllyel, de az uralkodó az emberben mindig a természet által beleoltott ösztön s az ész csak ennek korrektívuma. S ha Rákosi életpályáját, lényének harmóniáját s ebből eredő rendkívüli vitalitását és bölcs derűjét nézzük, akkor lehetetlen nem látnunk, hogy az az életfilozófia, melyet *A szerelem iskolájában* kifejtett, nem egy írói téma sugallta alkalmi elgondolás, hanem mondhatni, életének foglalatja. Ezért, ha nem emelhetjük is ki e vígjátékot, mint Rákosi legkiválóbb *művét*, mindenesetre reá nézve a legjellemzőbbnek kell tartanunk.

Ida

Erről a vígjátékról és sorsáról nem találunk részletesebb adatokat az emlékezésekben. A Nemzeti Színház számára készült tizenhárom évvel *A krakói barátok* után. Ez a tizenhárom év nem jelentett szünetet Rákosi Jenőnek a magyar színház és drámaírás terén kifejtett munkásságában, sőt ellenkezőleg, a legintenzívebb színházi munkát jelenti. Ebbe az időbe esik a Népszínház megalakulása: az évekig tartó agitáció, a színház felépítése és igazgatása, hat éven át. Rákosi azalatt nemcsak szervezett, igazgatott, rendezett, hanem írt is: darabokat fordított, operett-szövegeket átdolgozott, íróknak segített dramaturgiai tanácsaival. A tulajdonképeni drámaíráshoz az *Ida* négy felvonásos vígjátékkal tért vissza.

Ez a darab érdekes kísérlet egy új hanggal. A nyolcvanas években nyomult fel, sok többé-kevésbé sikerült kísérlet után a társadalmi dráma és vígjáték. A romantika patetikus történelmi és lírai mese-drámái után, kiindulva a francia realizmus térfoglalásából, írók és közönség rájöttek a jelenkor levegőjének, társadalmi és lélektani problémáinak drámai alakíthatóságára. Augier, Pailleron, Dumas, Sardou társadalmi drámái és vígjátékai meghódították a világ minden színpadát és óriási hatást tettek a közönségre, kiélezett problémáikkal, erős feszültségre berendezett drámai szerkezetükkel, a modern polgári életből kimetszett alakjaikkal. Nyomukban mindenütt hasonló stílussal kísérleteztek az írók: a verses forma épúgy háttérbe szorult, mint a shakespeareai hagyomány, a királyok, hősök, emberfeletti alakok és emberfeletti szenvedélyek helyét elfoglalták a mindennap alakjai s az általános nagy emberi és filozófiai eszmék helyét az olyan aktuális kérdések, mint a bűnös nő tiszta szerelme, a kalandor nő joga a társadalomban, a nem ártatlan leány joga a tisztességes férfival való házassághoz és belépett a drámairodalomba a modern francia szellem főproblémája, a házassági hűség, s a férj, feleség és udvarló drámai helyzete. A század második felében végleg uralomra jutott s kapitalista alapon megszervezett polgárság megkívánta a maga életfirmáinak s a maga életkérdéseinek színpadravitelét. Mivel ez a polgári rend a maga legtipikusabb formájában Franciaországban fejlődött ki s összeesett a francia irodalom realiztikus hullámával, a polgári társadalmi dráma kifejlődésének színhelye is a párizsi színpad lett, ott alakult ki a témaköre, a formája, minden hatása, eszköze. Nagy színészek is álltak rendelkezésére a francia színpadnak, akik meg tudták teremteni az új drámai formának új előadó hangját és modorát,

a nagy szenvedéllyel telített férfi és női szereplők páthosából a könnyed, sokszor frivol vígjáték csevegő hangjáig. A tragédia háttérbe szorult s a középfajú dráma és a vígjáték vált uralkodóvá.

Rákosi Jenő, akinek mint hírlapírónak vérében volt az aktualitással való kontaktus, szintén belekerült ebbe az áramlatba. Nálunk Szigligeti néhány kísérlete után Csiky Gergely lett az új irány úttörője, de a modern dráma nehezebben és jóval később tudott kifejlődni, mint másutt, mert a mi polgári életünk is nehezebben fejlődő és hézagosabb volt, mint a nyugati nagy nemzeteknél. A polgári elem oly értelmű uralmáról, mint a második császárság és a harmadik köztársaság Franciaországában, nem lehetett szó s a tipikus polgári problémák érvénye sem lehetett olyan általános. Azok közé a kísérletek közé, melyeket a magyar irodalom a polgári dráma felé tett, tartozik az *Ida*, Rákosi Jenő egyetlen modern levegőben járó vígjátéka.

Hősnője, *Ida*, jó családból származó, már nem fiatal, harminc éves leány, aki anyja halála után kénytelen kenyérkereset után nézni. A szívében egy fiatalkori szerelem emlékét őrzi leányi ábrándossággal. Mint egészen fiatal leány, uradalmi vadász leánya, megismerkedett egy fiatalemberrel, akibe beleszeretett anélkül, hogy tudta volna, kicsoda. Aztán a fiatalember eltűnt, de ott maradt a hatás, melyet a leányszívre tett, – *Ida* ábrándozó, regényes lett, hűséget fogadott az ismeretlen kedvesnek, akit sohasem látott többé és sohasem tudta meg kilétét. E miatt elutasított minden kérést, megtartotta a hűséget ábrándjai vőlegényének. Mennyire megismerni a romantikus író a látszólag realiztikus indulású történetnek ebben a megalapozásában! Olyan nők, mint *Ida*, akik egy életen át őrzői maradnak egy ifjúkori érzésnek, menyasszonyai egy ábrándlovagnak, a romantika levegőjében, a romantika életideáljai közt nőttek fel. Hátha mégse lesz olyan realiztikus az az építmény, melyet a költő ilyen alapzatra épített fel?

Ida tehát állást keres és szükségében az öreg Gógánfay grófnéhez fordul pártfogásért. A jóságos, bölcs, mindenkin segíteni s minden bajt eligazítani kész öreg grófné hamarosan kerít is neki állást, még pedig nagyon kedvező, sőt fényes állást. Éppen nála járt Öreglaky Béla gróf, szintén tanácsért és segítségért. A gróf nő ember volt, házassága rosszul sikerült, felesége elhagyta rövid házasság után. A házasságból maradt egy kis lánya, akit zárdában neveltetett, míg ő maga Parisban élte világát, könnyű fajsúlyú szerelmi kalandok és léha mulatságok között. Most azonban nem folytathatja többé ezt az életet, a leánya felserdült, ki kell venni a zárdából és anyát kell neki adni, aki vigyázzon rá, befejezi a nevelését s bevezeti a társaságba. Megszokott függetlenségét azonban nem akarja feláldozni, tehát az a bizarr ötlete támad, hogy formálisan elvesz egy megfelelő nőt, aki részese lesz nevének, társadalmi állásának, vagyonának, de nem a szerelmének, nem kívánhatja meg a feleség jogát. Ezért fordul Gógánfaynéhez, hogy ez ajánljon neki egy olyan nőt, aki különös kívánalmainak megfelel. A jószívű öreg grófné két emberen akar egyszerre segíteni: *Idát* ajánlja Béla grófnak. Összehozta őket egymással és ekkor kiderül, hogy az ismeretlen fiatalkori ifjú, az ábránd-vőlegény nem más, mint Öreglaky Béla gróf. *Ida* az első pillanatban megrendül, aztán vállalja a különös szerepet, mert úgy érzi, hogy ha az ő ismeretlenje gyermekének anyja lehet, ezzel ideális befejezést nyer tizenhatéves korának

regénye. Vállalja a szerepet azzal a fogadalommal, hogy semmi más nem akar lenni, mint Béla gróf leányának anyja.

Az esküvő megtörténik. A gróf és ifjú neje fogadják az arisztokrata urak és hölgyek mázós szavakban tüskéket rejtegető gratulációit, a vendégek távozása után hazahozták a kis gróf kisasszonyt, aki szeretettel borul új mamája nyakába. Béla gróf házon kívül kívánja tölteni az estét Andor gróffal, Gógánfayné unokájával – minden megállapodás szerint megy. Gógánfayné az esti teára beszél hozzájuk s örömmel láthatja műve sikerét.

A komplikációk azonban nem maradhatnak el. Béla gróf, aki meg tudja becsülni a női jótulajdonságokat, a kelleténél jobban kezd érdeklődni friss felesége iránt, de óvakodik attól, hogy eltérjen az eredeti megállapodástól, mert mily nevetséges volna, ha a felesége kosarat akasztana a nyakába! Leánya kedvéért bált rendez palotájában és ezen a bálon kis híja, hogy nagy botrány nem történik. Megjelenik Béla gróf párisi ismerőse, a kalandor Bella grófnő, akit Ida, nem tudva, miféle teremtés, szívesen fogad és meghív a bálba. Béla gróf hiába igyekszik a haragos és bosszúra vágyó grófnőt rávenni, hogy ne jöjjön a bálba, az mégis megjelenik a többi előkelő vendégek nagy elszörnyedésére, mire Ida, aki közben megtudta, hogy kicsoda, kiutasítja.

Ida természetesen fel van háborodva a botrány miatt és Bélát vádolja, hogy ez megtörténhetett s hogy a gróf nem védte meg Bella kihívó merénylete ellen. Ez a felháborodása nem egészen jogosult, hiszen Béla gróf igenis igyekezett megakadályozni, hogy Bella a bálba jöjjön, Idánál tett látogatása előtt, mikor a bál már jóformán megkezdődött, elment a párisi ismerőshöz és ígéretét vette, hogy nem jön el s így nagyon kevésbé hibás abban, hogy a szemérmetlen nő mindenáron botrányt akart csinálni. Béla gróf az e körüli vita hevében kimutatja a benne lappangó érzést és felteszi Idának a kérdést: akar-e a feleségem lenni. Ida azonban nem azt feleli, amit a gróf várt, fellengzősében félremagyarázza kívánságát s azt feleli, hogy a gróf nem feleséget keres, hanem csak asszonyt akar cserélni s ajánlatával kompromittálta őt. Nyilvánvaló, hogy Idában titkos, önmagában sem egészen tudatos motívumok dolgoznak s a cselekvény belső motiválása itt kapja az első hézagot, mikor nem fedi fel, s nem teszi az olvasó előtt nyilvánvalóvá ezt a rejtett mozgató erőt: Idában a féltékenység dolgozik, nemcsak azért van felháborodva, hogy a gróf ismerőse ott volt az ő báljában, hanem hogy egyáltalán ismert ilyen nőt s neki szemtől szembe kellett jutni vele. Ha ez az emberi mozgató erő csak egy szóval is jelezve volna, akkor Ida karaktere több mélységet és emberi tartalmat kapna, – így ahogy van, az olvasó nem tud szabadulni attól az érzéstől, hogy Ida igazságtalanul bánik a gróffal.

A kis Mimi, Béla gróf leánya, a maga finom női ösztönével megsejti, hogy valami nincs egészen rendjén apja és mostoha anyja közt. Ida emiatti aggodalmában azt kívánja a gróftól, lakjanak külön, vállaljon a gróf valami hivatalt, amely szükségessé teszi, hogy otthonról távol éljen. A gróf egyszerűbb és célravezetőbb megoldást ajánl: megismétli tegnapi ajánlatát. S ekkor napfényre kerül Ida fellengző idealizmusa a maga teljes valójában: úgy érzi, vállalt hivatását szentségtelenítené meg s önmagát alázná meg, mert úgy állana a világ és önmaga előtt, mint aki álutakon, ravasz fortéllyal férjet szerzett magának. Ebből a vitából érzékeny jelenet fejlődik ki férfi és nő között, amely fellebbenti a fátyolt a régi leánykori titokról. Béla gróf elárulja, hogy akkor, első házasságából kiábrándulva, léha

kalandoknak élt s ezzel a szándékkal közeledett az uradalmi vadász leányához, de a fiatal leány ártatlansága, tisztasága, védtelensége és szerelme lefegyverezte s kimenekült előle Parisba, folytatni léha életét. Ida megvallja, hogy akkor szerette Bélát, de most vissza kell utasítania ajánlatát. Ragaszkodik rögeszmeszerű álláspontjához, nem akar más lenni, mint a gróf legjobb barátneje. A gróf tehát megígéri, hogy még ma elutazik.

Mimike azonban, ha már egyszer feltámadt benne a gyanú, hogy apja és mostohaanyja viszonya nincs rendjén, nem nyugszik bele egykönnyen apja elutazásába. Segíteni akar a bajon, de nem tudja hogyan. Szívében ártatlan szerelem fejledez Gógánfayné unokája, Andor iránt. Ez az Andor egy jószívű, de szélházi ifjú, olyan föltétlen bámulója Béla grófnak, hogy mindenben utánozza s nőt is csak akkor tart szépnek, ha megtudta, hogy Bélának tetszik. Idát is unalmas teremtésnek tartotta mindaddig, amíg Béla gróf nem magasztalta előtte, de attól fogva annál lelkesebb rajongója lett. Rajongását olyan föllengző szavakkal fejezi ki Mimike előtt, hogy ez féltékeny lesz s azt hiszi, megtalálta apja és mostohaanyja titkának kulcsát: Ida és Andor között szerelem van s ezért olyan hideg a viszony férj és feleség között. Gyerekes elkeseredésében gyűlölettel fordul Ida felé, durcásan elutasítja őt magától. Új komplikáció Ida részére: a kisleány gyűlöletteljes fellépése egész vállalkozását összeomlással fenyegeti, hiszen ennek az volt az egyedüli alapja, hogy a kisleány szeretetét és bizalmát megnyerje magának. Nagy felindulásában Béla grófhhoz fordul, aki vallatóra fogja leányát s a kisleány elmondja apjának mindazt, amit Andor gróf szavaiból kikombinált: hogy Ida méltatlan apja nevére és szeretetére, mert mást szeret, aki viszontszereti. Ida ezek után nem lát más kivezető utat, minthogy elmegy a házból és félbehagyja alig megkezdett művét.

Most már a helyzet annyira összebonyolódott, hogy csak egy további szereplő közbelépése bonyolíthatja ki. Ez pedig nem lehet más, mint az okos Gógánfayné. A jóságos öregasszony, mindenki védangyala, rövid vallatás után kiveszi Mimikéből, hogy szerelmes Andorba és azonnal kész a terve: Mimikét össze kell házasítani Andor gróffal és akkor minden rendbe jön. Andor gróf megkéri a kis leány kezét, Ida odaígéri, Mimiké boldog, most már belátja, hogy gyanúja alaptalan volt és sírva-nevetve Ida nyakába borul.

A fiatalok dolga így el volna intézve, hátra van még Ida és Béla gróf dolga. Ezt is pillanatok alatt elintézi egy levélcseré: Gógánfayné odaadja Béla grófnak azt a levelet, melyet Ida írt neki, Idának a Béla gróf levelét, mind a két levél forró szerelemről szól s minden baj véget ér, két boldog pár mögött csapódik össze a függöny.

Ezt a történetet realiztikus tollal egy romantikus író írta. Egész levegője, menete, szerkesztése, motiválása minden inkább, mint realiztikus. Az emberek mind olyan jók, nemesek, tiszták, mind olyan jóhiszeműek egymással szemben, amilyen emberek talán nincsenek is a földön, csak egy optimista író elképzelésében. Ida alakja tiszta romantika: titkolt ifjúkori szerelme, ábránd-vőlegényéhez való hűsége, vállalkozása egy lehetetlen feladatra, vonakodása a gróffal szemben, akit szeret és akinek mégsem akar a felesége lenni – ez az alak annak a közönségnek a számára lett, amely Jókai romantikájának igézte alatt állott s amely talán még hinni tudott ily földöntúli tisztaságú női lényekben. És Béla gróf, aki házassági csalódáson, másfél évtizedes párisi mulatozáson, léha szerelmi kalandok sokaságán át meg tudta tartani ideális lelkületét, nem látszik viselkedésén semmi

nyoma életmódjának, sem kiábrándultság, sem cinizmus – csak romantikus korban lehetett elképzelni ilyen arisztokratákat. Bizarrr házassági terve Idával, azoknak a meglepő, különös ötleteknek egyike, amelyekkel a romantikus képzelődés szeretett magának tetszelegni s amelyekhez hasonlók a valóságban bizonyára sohasem fordultak elő. A darabnak főképp a dialógusa ad korbeli értéket; abban az időben, mikor a legtöbb átlag magyar darab dialógusa vagy élettelenül feszes volt vagy nagyon is pongyola, Rákosi dialógusa megmutatta az irodalmi jellegű és mégis életszerű magyar színpadi beszéd útját. Drámai-lag a darabnak néhány jól előkészített és ösztönös érzékkel fejlesztett jelenete ad érdekességet. Ezeket született drámaíró tehetség sugallta, mint pl. Bella jelenetét a bálban, Andor és Mimiké jelenetét és annak következményeit s azt a finom és kedves jelenetet, melyben Andor gróf megkéri Mimiké kezét.

Az *Ida* annak-idején a Nemzeti Színházban nem aratott különösebb sikert, de az akkor készülődő magyar társasági vígjáték történetében mindenesetre tisztos hely illeti meg.

Magdolna

„Az én gondolatom szerint a színdarab is úgy keletkezik, mint a vegetáció, a fű, a fa, a bokor. A madár keresztül repül egy vidéken és véletlenül kiejt a szájából valamely magot, vagy a szél kap szárnyára ilyen magot s elsodorja s elejti valahol. A mag, ha földre hull, kicsirázik, kikel és fűzfá vagy bokor lesz belőle. A költő ilyen föld, mely a magot várja. Egy véletlenül tudomására jutott eset, egy elejtett szó, valamely olvasmány az a mag, amely ha fogékony elméjébe hull, ott megfogon s a fantázia dédelgeti s lassan színdarab, regény vagy más költemény lesz belőle. Én egyszer este a belvárosi Kalap-utcában levő szerkesztőségéből ballagtam a Kerepesi-úton hazafelé. A Népszínház mellett vitt el az utam. Eszembe jutott, hogy a Betyár kendőjét hirdették mai előadásul és hogy Hegyi Aranka próbálkozik meg benne a csárdásleány szerepében. Nézem az órát s ahogy az óra mutatja, most kell a híres csárdajelenetnek következni. Meggyorsítom a lépteimet s bemegyek a földszinti állóhelyre. Csakugyan, éppen folyt a csárdajelenet. Hegyi Aranka oly szilajsággal, oly megkapó akcentusokkal játszotta szerepét, hogy mikor kimentem a színházból, azt mondtam magamban: ennek érdekes volna egy drámai szerepet írni. A gondolat nem is hagyott el, amíg ki nem alakult fejemben *Magdolna* paraszt-tragédiája.

így mondja el Rákosi a *Magdolna* keletkezését.

A *Magdolnát* sokáig játszották a Népszínházban, többször is felújították, – egy ízben, valami ünnepi alkalomra úgy is, hogy a címszerepet minden felvonásban más-más elsőrendű színésznő játszotta.

Rákosi Jenő összes művei közül első sorban a *Magdolnára* lehet rámondani, hogy szerep-darab. Az egész egyetlen szerep, a női főszerep kedvéért van írva s ezt a szerepet lehetőleg szélesre, sokrétűre és sokszólamúra igyekezett a szerző kidolgozni.

Falun kezdődik a cselekvény. Magda ott lakik egy kis parasztházban keresztanyjával, Borcsa asszonnyal. Szép leány, derék leány, van kérője elég, köztük Siskó Ferdinánd, a

komikus dadogó segédjegyző, de ő a gazdag szomszéd, Gyömbér Mihály Laci fiát szereti. Ebből lesz minden baj: az öreg Gyömbér minden áron meg akarja akadályozni ezt a házasságot. Régi bosszú dolgozik benne, még fiatal legény korából: Magda anyjába szerelmes volt, el is jegyezte, de a leány elhagyta őt egy szegény szolgalegényért. Nem akarja tehát beengedni a családjába a hűtlen leány ivadékát. Inkább katonának adta a fiát, hogy elválassza Magdától s mikor levelet kap, hogy hazajön a fiú, egy régi szerződés erejénél fogva kilakoltatja házából Marcsa asszonyt és Magdát. Ezek szekérre rakják, amijük van és indulnak a messze harmadik faluba. Magda azonban visszajön valami ottfelajtott holmi ürügye alatt az üres házba és ott találkozik a katonaságtól hazatért Lacival. Az öreg Gyömbér ott éri őket, apa és fiú között heves jelenet fejlődik, amelynek során Laci a Magda kezébe akadt sarlójával megöli az apját.

A cselekvény tehát mindjárt magas fokon kezdődik. Régi gyűlölködő bosszú és fiatal szenvedélyes szerelem ütközik össze benne már az induláskor nagy robbanással, erős akaratok állnak egymással szembe, sötét végzet nehezedik a szereplőkre. Magda nem a népszínművek szentimentális szerelmes parasztlányai közül való, dacos, elszánt teremtés, aki szíve igazáért bátran szembeszáll az öreg Gyömbérrrel s harcra harcot izén neki. Nem közöséges sorsra termett leány és sorsa rendkívülivé is válik.

A gyilkosság után, melynek akaratlan okozója lett, nincs maradásuk a faluban, Laci a büntető igazságszolgáltatás elől elbújdosik, Magda pedig fölkerül Pestre cselédnek. Egy törvényszéki elnök házában szolgál s utána jött a dadogó segédjegyző is, aki beállt hordárnak, csak hogy Magda közelében lehessen és apró szolgálásokat tehessen neki. De szemet vetett rá a gazdája haszontalan, léha, lump fia is, aki ellopja anyja gyémántos ékszerét és a volt segéd-jegyző hordárral elküldi a zálogházba, mert nagy kártyaadósságát kell kifizetnie. Közben a véletlen odahozza Lacit is, aki Erdélyben, messze szülőfalujától, ahol senki sem ismeri, beállt egy földesúrhoz inasnak s most a gazdája valami üzenetével jön a törvényszéki elnökhöz. Magda elrejtí szerelmesét egy vakszobába, ahol a cselédek holmijait tartják, a dadogó segédjegyző elől, aki viszont Laci anyját vezeti Magdához. A helyzet erősen össze van komplikálva s csakhamar kirobban a bomba. A gyémántékszer ellopásával Magdát gyanúsítják, rendőröket hivatnak, akik előtt Magda gyanúsán viselkedik, mert minden áron meg akarja akadályozni, hogy a rendőrök behatoljanak a vakszobába, ahol megtalálhatnák Lacit. Inkább magára vállalja a lopást, mikor ez sem használnál, Laci anyjára akarja fogni, de hasztalanul, mert a rendőrök kinyitják az ajtót és ott találják Lacit, akit felismernek, mint apjának gyilkosát. Hiába derül ki most már a hordár révén Magda ártatlansága a lopásban, – Lacit elviszik a rendőrök a törvény elé.

Az ítélet, amit kimondanak rá, halálra szól. Laci és anyja kétségbeesetten várják, hogy a vesztőhelyre viszik a fiút, – már csak egy remény van: a törvényszéki elnök fia, Berci, megígérte, hogy kegyelmet eszközöl ki számára apja révén. Nem ingyen, nagy árért, Magda szerelmét követeli érte cserébe. Magda pedig mindent odaígér, csak hogy Laci életét megmenthesse. De mikor Laci csakugyan kegyelmet kap s a halálbüntetést húsz évi börtönre változtatják, inkább öngyilkos akar lenni s már nyakának szegzi a kést. Az öngyilkosságot megakadályozza az úrfi, kinek Magda most már úgy hull a karjára, mint egy ruhadarab.

Benne vagyunk most már a melodráma kellős közepében, az elérzékenyülésre és az idegek feszítésére szolgáló jelenetek egymásután, egyre jobban torlódva következnek Magda borzalmas élete, boldogtalan haláláig.

Ilyen erős, nyers hatásokkal egy más darabjában sem dolgozott Rákosi Jenő. A realiztikus látszatú cselekvény a romantika rekvizitumaival van kidolgozva. A Magdolna abból a szükségérzetből fakadt, melyről már a *Ripacsos Pista dolmánya* című népszínművel kapcsolatban is szó volt: a népszínművet kiemelni az elsablónosodásból, új életet vinni bele s löbb hatásszerűséget és drámai mozgalmat. A *Magdolna* első kísérlet a magyar népdráma megalkotására s ebbeli értékét nem rontja el az sem, hogy Rákosi kezdeményezésének nem lett folytatása.

Endre és Johanna

A *Magdolna* után következett 1885-ben az *Endre és Johanna*, Rákosi Jenőnek az a történeti tragédiája, melyet legtöbbször játszottak s melyet teljes bizonyossággal legkitűnőbb drámai művének lehet tulajdonítani. Keletkezéséről ez a szerző vallomása:

– Nápolyi Johanna mindig nagyon érdekelte különösen a drámaírókat. Írtak is róla hazai és külföldi írók tragédiákat, mint egy feslett, vérszomjas szörnyetegről. Az én álmaimba is beleszövődött ennek a különös asszonynak az alakja. Mikor azt olvastam róla a krónikákban, hogy a végzetes éjjel után, mely férje, Endre erőszakos halálával terhelte a fiatal teremtés lelkiismeretét, Johanna még ötven évig volt jó és bölcs uralkodója Nápolynak s hogy alattvalói a nép anyjának nevezték el; egész izgató voltában feltámadt előttem ez asszony problémája. Feladatom volt ezt a kétségtelenül nemes anyagból gyúrt asszonyt beleilleszteni az averzai kastély borzalmas tragédiájába.

Éppen ebben áll Rákosi drámaírói ösztöne: ő fedezte fel, hogy Johanna valóban probléma. A témát kerülgették mások is. Arany János *Toldi szerelmében* is széles szerepet játszik. Arany epikai céljának teljesen megfelelt, hogy Johannát a korból ránk öröklődött magyar köztudat szerint elvetemült teremtésnek, a renaissance olasz erkölcstelenség tipikus kreatúrájának ábrázolja, – drámailag azonban ez az alak csak úgy aknázható ki, ha problematikussá teszik, magába az alakba cselekvényt helyeznek s megfelelő erejű konfliktusba hozzák férjével, Endrével. Többrétüvé kellett tenni, érzelmi komplikációt belevinni, alakját mintegy magasabb erkölcsi színvonalra emelni, mert az egyvonalú gonoszság nem tehető drámai problémává. Ezzel Endre herceg alakja is reliefét kap s a két fiatal lélek közötti viszony emberibbé, drámai mozgásúvá válik.

Kellett némi merészség ehhez a felfogáshoz, mert egy évszázados köztudattal kellett szembeállni s talán ennek tulajdonítható, hogy az *Endre és Johannának* első előadásakor nem volt megfelelő sikere. A közönség a történeti esemény felfogásában a *Toldi szerelme* s más e tárgyról szóló költői művek hatása alatt állott s idegen volt neki ez az új felfogás.

Johanna Rákosi elképzelése szerint szenvedélyes, de tiszta nő, aki él a nápolyi udvar szokásai által megengedett szabadságokkal, mulatozó kedve s léha környezete könnyelmű csínyre is csábítja, de szívében tiszta marad. Az udvar légkörében él, mindenütt intrikák folynak körülötte, a sorrentói és a durazzói hercegnők és körük részéről az őt megillető

Rákosi Jenő mellszobra.
(Kisfaludi-Stróbl Zsigmond műve.)

trónért, a férfiak részéről a szerelemért, – ő egyedül emelkedett lélek a királyi udvar csöcseléke között. Ilyen gondolatai vannak:

Ah, rosszul érzem magam e világon!
 Hitványak mind az emberek, csalárdak,
 Gyengék, vagy rosszak, önzők és hiúk;
 Szentelkedők, hamisak, álnokok,
 Hízelkedők. Egyet sem ismerek,
 Ki más, nem ilyen volna. Nézve őket,
 Megszédül a fejem s én tántorogva,
 Irtózva ettől, kötve ehhez és
 Utálva mindet, járok köztük itt,
 Egy lánygyerek és mozdulását érzem
 Szívemben utált bűneiknek és
 Megborzadok. Szeretnék férfi lenni
 Ostorral a kezemben s hajtani,
 Magam előtt kergetni a világot.

Emberileg lehetetlen, hogy ilyen környezetben egy fiatal leány, ha lényének magva tisztá maradt is, ne inficiálódjék legalább külsőleg. Hozzá még teljesen átérzi sorsát: annak megalázó voltát, hogy még gyermekkorában politikai érdekből eljegyezték az előtte ismeretlen Endre herceggel.

Oh! de kit szeretek?
 És mért szerettem? Nőt nem ismerek,
 A kit lehetne: férfit nem szabad,
 Ha volna is. Hisz kötve rám az alku:
 Érdek vásárja lettem kisdeden!
 Megkérdzetlen, megváratlan is,
 Hogy én milyen leszek és milyen az,
 Kinek jövő sorsával szívem egy
 Békóba veretett. Hogy vágyom őt
 Gyűlölni, messze ég alól aki
 Asszonnyal nyerni eljött koronát:
 Sereggel, karddal elhódítani
 Országokat, dicsőség férfinak;
 De lány kezével zsákmányolni trónt,
 Az gyávaság. Minek is születik,
 Ki nem magának születik!

Nyugtalanságától hajtva s komornája, Sancia intrikájától felbízattva elköveti a hibát, elmegy a nápolyi nép nagy álarcos ünnepére Szent Gennaro éjszakáján, akkor, mikor máivőlegénye, Endre útban van Magyarországból Nápoly felé s minden pillanatban megérkez-

hetik. Kacérkodik, mulat halászleánynak öltözve, de a lelkiismerete – modern szóval mondva, a tudatossága – éber. Ezt mondja lovagjának, Bertram grófnak:

Még alig

Vagyok tizenhat éves. Más leány
 Ilyenkor együgyű ártatlanságban,
 Kíváncsian kukucskál a világba,
 Melynek vásárja még titokzatos
 Okok mozgatta hullámvásárja előtt;
 Bájolja minden, mit sem ért, sejtések
 Ringatják csak gyanútalan szívét.
 Míg én, tizenhat éveimmel – óh
 Egy rothadt kor prédája, itt vagyok:
 Elöttem nincs titok, mindent tudok,
 Utcán csatangolok, ledér beszédben
 Enyelgek éjjel itt egy udvaronccal,
 S Sanciára van rábízva testem-lelkem,
 Haha, Sanciára! Oh, az a bolond
 Csillagvizsgáló! Egy egész világ,
 Egy egész udvar fárad rajta, hogy
 Igaz legyen, amit rámolvasott,
 S neki elégni kellett! Oh, gyerünk,
 Gyerünk, halász barátom: itt vagyok,
 Egy bomlott kedvű szép halászleány,
 Tiéd, mit nyerni tudsz ez éjszakán!

Ebben a helyzetben s ebben a lelkiállapotban találkozik jegyesével. Endre éppen Szent Gennaro éjjelén ért Nápolyba. Az ünnep tumultusában lova megvadul és leveti nyergéből s megpihenni leül egy kőpadra az utcán. Egy legény és egy halászleány jön dula-kodva feléje, a legény egy Ferando nevű köznépbeli legény, le akarja tépni a leány álarcát durva kézzel. A leány védekezik s Endre közbelép, félrelöki Ferandót és előtte áll a halászleány. Természetesen sem ő nem ismeri fel benne Johannát, sem Johanna őt, hiszen sohase látták még egymást, vőlegény és menyasszony létükre. A két fiatal lélek összeér, szívükben felébred a szerelem, Johanna a vidám ünnep szokása szerint csókot kínál az ismeretlen ifjúnak, aki megöleli e szóval:

Egy csók ez ajkra . . .

Örökké szomjassá tenné az ajkam,
 De kettős rablás volna ez a csók:
 Elvenném tőled, ami nem enyim,
 S odaadnám azt, ami jegyesemé.

Mialatt Johanna kíséretéhez csatlakozik, Endréhez odaérnek Drugeth Miklós vezetésével magyar kísérei s Johanna a kíváncsi nép közé keveredve, meglátja előbbi lovagjában jegyesét, Endrét.

Menny és pokol nyílt most egyszerre meg!
Melyikbe hullok, angyalseregek!

A menny, ha Endrében a szép halászeány iránti szerelem győz a Johanna viselkedésén való ítélet felett, – a pokol, ha a magyar királyfi szívében az ítélet szelleme lesz a hatalmasabb. Két világ sűrődik itt össze és két sorsot dönt el: az egyik az egyszerűbb, műveletlenebb, szigorúbb és ridegebb erkölcsű magyar királyfi s a másik Nápoly ledér, kicsapongó, műveltebb, de erkölcstelenebb, mindent megértő és megbocsátó világa. A magyar irodalom egy ősmotívuma csillan itt fel: a műveltebb, de romlott, idegen szellemű udvari erkölcs, és a barbárabb, de tisztább és egyszerűbb ősi magyar erkölcs összeférhetlensége. Ez a motívum az erkölcsi háttere a *Bánk-bán*-nak: Petur és társai az idegen királyné által az udvarban meghonosított atmoszféra miatt háborodnak fel az összeesküvésig s Bánk tragédiáját az udvar léhasága okozza. *Toldi Miklós* összeütközései Lajos király udvarával szintén ebből a motívumból származnak: az egyszerű falusi lelkületű magyar vitéz sehogyse tud beleilleszkedni az udvar raffinait szokásaiba és szellemébe. S ez a motívum tovább zeng irodalmunkban, egészen Herczeg Ferenc *Ocskay brigadérosáig*, ahol a konfliktust ismét csak Ocskaynak a fejedelmi udvar etikettjével való összeütközése fejleszti ki. Rákosi is Endre és Johanna szembeállításával belekapcsolta művét a magyar érzés és gondolkodásmód egy jellemző és nemzedékről nemzedékre öröklődő motívumába.

Johanna izgatottan várja a pillanatot, amelyben most már hivatalosan is szembeáll jegyesével. Szerelmesen és féltéken várja:

Szeretni üdv, szeretni annyi, mint
Újjá születni, megtisztulni jónak.
Most friss virágot hozzatok nekem,
A kertből, illatos narancsvirágot.
Hajamban hadd hervadjon el. S ha üt
Az óra, jöjjetek be értem. Addig
Magam kívánok lenni. Sancia néked,
Jó Sancia, megbocsájtok. Nincs harag,
Nincsen rosszindulat szívemben. A
Keresztvíz tisztító malasztját érzem.
Szívem oly tiszta, mint az újszülött,
Kit szentelt vízben a pap megfürösztt. . .
Madonna, oh, Madonna, szűzanyám,
Megnyílt szívembe nézz s tekints le rám,
Madonna, szűzanyám!

Endre is szívében kétségekkel készül a találkozásra. El van szánva, hogy ha Nápoly trónján ül, Monte Scagliora jobb érzésű pártját juttatja uralomra az udvar feslett erkölccseivel szemben, de szívében ott a tegnapi éjszaka s a tegnapi halászleány emléke.

Könnyűvérű lányka volt,
 Hanem arcát szívembe égeté . . .
 Tudom, mily képtelen, tudom,
 Mily oktalan dolog. Tudom, hogy vége,
 Örökre vége van. Egy pára volt,
 Melyet az esti szél elbájoló
 Alakba vert egy pillanatra össze,
 Mely aztán szétfolyt semmibe, nekem
 Örökre semmibe. Hanem föltámad
 És él bennem valami, ami
 E lányt pártolja. Vágy, kívánczóság,
 És gondolat egyéb szolgálatot
 Elhagyva, mind csak ő hozzája jár,
 Az álmod elveri szememről és
 Oda rajzolja lenge szép alakját
 A napsugárba és éjárnyba is.

Nevelője, Róbert barát aggódó figyelmeztetésére: gondolj menyasszonyodra, hercegem, – ezt feleli:

Rágondolok s a pórlány arcát látom – nem is sejtve, mennyire igazat mond.

A tragikus fordulat magva már benne van e szavakban: már félünk, hogy Endre nem fog megbocsátani, az éjjeli utcai idill egy nagy katasztrófának lesz a kiinduló pontja. Endre mikor az agg és beteg Róbert király jelenlétében szembekerül Johannával, felismeri benne a tegnapi halászleányt és mértéktelen felháborodásában erősen megsérti jegyesét.

– Johanna! Ez Johanna, ez! – kiált fel és Johanna alázatos, szelíd szavára indulatosan felel:

Hol a hazugság hát? Elmémbe-e,
 Szemembe, vagy alakodon?
 Fülemben-e vagy ismerős hangodban?
 Mily ördögi káprázat rontja meg
 Érzékimet? Én a menyasszonyom
 Nem ismerem; de tégedet ismerlek,
 Én téged láttalak, veled beszéltem,
 Kezed megfogtam s a szemedbe néztem:
 Vagy nem vagy az, kinek érzéseim
 Mutatnak és Johanna vagy, arám;
 Vagy az vagy s nem vagy a menyasszonyom.

Johanna a szerelmes leány rémült alázatosságával védekezik Endre egyre ingerültebb szavai ellen; hasztalanul. Endre kimondja a szörnyű, véresen sértő szót:

Szentháromság, egy Isten, légy tanúm,
Királyi ágyam meg nem osztom én,
Csak tisztességes lánnyal.

Johanna most már maga is felindulva kiáltja vissza:

Az vagyok!
Rágalmazói
S összezsapva kezét, mereven a levegőbe bámul: Jaj nekünk!

A szörnyű jelenet a beteg Róbert királyt úgy felizgatja, hogy sietve megesketi egymással a jegyeseket, de egyúttal megmásítja végrendeletét és meghal. A végrendelet úgy szól, hogy Johanna a király és Endre csak Johanna férje s ha házasságuk meddő lenne, Johanna húgára, Máriára száll a trón. Endre jogára hivatkozva, tiltakozik a végrendelet ellen, az emberi konfliktus után meg van a politikai konfliktus is: Endre konfliktusa Johannával kiszélesült az egész nápolyi udvarral való konfliktussá.

Az a két felvonás, amelyben ezek az események lejátszódnak, nemcsak Rákosi drámaírásának csúcspontjai, hanem általában a magyar drámaírásnak is legjobb lapjai közé tartozik. A dolgok folytonos mozgásban vannak és lépésről-lépésre haladnak a konfliktus felé. Ahogy a kezdő-jelenetek jelzik a miliőt, a nápolyi udvar atmoszféráját, mely oly fontos szerepet játszik a drámai cselekvényben, ahogy Johanna önkénytelenül, az író szándékosságát eláruló erőltettség nélkül kitárja magát, ahogy szövődik körüle Sancia és Bertram gróf sötét intrika ja, mely elcsalja a Szent Gennaro ünnepre, a találkozás Endrével, a hirtelen kelt szerelem, Johanna rémülete, mikor felismeri Endrét, Endre szenvedélyes, tiszta férfiúi erkölctől hajtott, de mégis végzetesen rideg fellépése, amely Johanna felé hajlítja a rokonszenvet anélkül, hogy Endre gyűlöletessé válásával megbontaná a drámai egyensúlyt, – ezek a jelenetek magukban is mind életet nyernek a színpadon, együtt pedig folyton fokozódó drámai hatást érnek el. Nem annyira külsőleges, mint inkább belső, valóban drámai realitás van bennük: jellemeik villannak elénk és sorsokat dönt el összeütközésük. A politikai cselekvény, az ú. n. Staatsaktion szerepe a maga jelentőségére van redukálva, nem tolakszik előtérbe, a cselekvény emberi része marad mindig élesen kidomborodva az olvasó szeme előtt.

A harmadik felvonással átlendül a cselekvény a romantikába. Endre, nevelője, Róbert barát segítségével keményen áll joga mellett, szemben az elhunyt király végrendeletével és szemben a pápa követelésével is, aki szintén érvénytelennek nyilvánítja a végrendeletet, de magának követeli hűbérül Nápolyt. Johannának nem bocsátott meg, hidegen bánik vele, nem tekinti igazi feleségének. Az udvari intrika két vezére, a tarentói és a durazzói hercegnő Johannát igyekeznek maguknak megnyerni s rávenni, hogy elkeseredésében valami jóvátehetetlent kövessen el; s mikor Endre megakadályozza, hogy Johanna beszél-

hessen Nápolyba érkezett anyjával, Erzsébet magyar királynéval, ördögi – nagyon is ördögi – tervvel ráveszik a magából teljesen kifordult fiatal nőt, hogy vegyen részt az általuk a királyi kriptában rendezett tivornyán. Endre anyja bölcs és jóságos tanácsának engedve, keresi a békülés, a megértés útját Johanna felé, keresi őt, megtudja, milyen szentségtörő merénylet részese lett. A csúnya mulatságot szörnyű égháború, földrengés szakítja meg, Johanna a rémülettől félőrülten rohan ki a kriptából. Most, most volna legjobban támogatóra, vezetőre szüksége, de Endre érthető nagy felbőszültségében eltaszítja magától. A két intrikus hercegnő elérte célját: a szakítás a királyi pár között jóvátehetővé vált. Egyik fél számára sincs már út a békülésre. Endre dacosan magára marad, Johanna Tarentói Lajos karjába omlik.

Erzsébet királyné látva a helyzet vigasztalanságát, haza szeretné vinni a fiát, de a komor herceg most már kötelességét érzi, hogy maradjon. Elkezd intézkedni, első dolga, hogy az udvart megtisztítsa az intrikusoktól, az udvari kegyencektől, kiknek minden szerencsétlenségét tulajdonítja. Terlizi, Bertram, Melazzo elvesztik jogosulatlanul kapott birtokaikat, Durazzo Károly, aki megszöktette és elvette feleségül Máriát, Johanna húgát, pénzt kap és Alba grófságát, a durazzói és tarentói hercegnőket az udvarból való távozásra szólítja fel s Johannát klostomba küldi addig, amíg a köztük fennálló perben a szentszék nem dönt. Rendelkezéseit megakasztja a pápa követe, aki meghirdeti, hogy Johannát nagyatyja végrendelete szerint királyi jogaiba iktatja, ha a hűbéri esküt leteszi a pápai szentszék előtt. Egyházi átok sújtja, aki ezt a végzést nem tiszteli. A harcban most Johanna győzött. A klostomba meneteltől irtózott, most ettől megszabadult. Ő a királyné!

Oh, klostomba? Nem!

Ott nem lehet hegeszteni sebet,
Ott nem lehet felejteni, bosszút
Ott állni nem lehet sérelmekért!
Van rá okom, van rá jogom, hogy álljak,
S az ég adott hatalmat is. Oh, Endre,
Ez a birok csak úgy végződhetik,
Ahogy te kezdted: lábaid előtt
Vagy én, avagy te lábaim előtt!

Ebben a negyedik felvonásban tulajdonképpen nem fejlődik tovább a cselekvény. Az Endre és Johanna közötti viszony áll a maga helyén, a történet fordulatát nem Endre és Johanna akarata váltja ki, hanem egy harmadik tényező, a pápai szentszék. A harcos felek szemben állnak egymással, mereven, alig mozdulva, alig lépve a végkifejtés felé.

Az ötödik felvonásban az udvari urak s velük Endre vadászaton vannak. Terlizzi, Bertram, Melazzo szövetkeztek Endre meggyilkolására. Bertram színlelt segítségkiáltásaira Endre odasiet, föléje hajol, mire a hitvány olasz le akarja döfni törével. Endre leteperi, de nem öli meg, hanem vallatni kezdi: ki bérelte fel a gyilkosságra? Bertram nem akar neki vallani, s végül annyit mond neki, hogy ha meg akarja tudni, legyen együtt ez éjszakán Johannával s ha éjfél táján dal ébreszti fel, menjen el a találkozóra Johanna helyett,

akinek a hívás szól. Újabb galád terv ez. Bertram közli is Johannával; most már tudja, hogy Endrét tör ellen az anyjától kapott amulett védi, a királyné vadászskürtjének selyemzsinórját kéri, hogy majd az végez Endrével. Johanna nem akar részes lenni a szörnyű bűnben, elutasítja, de nem elég erélyesen arra, hogy a cinkos elálljon tervétől. A vadászatot követő vacsorán méltatlanul bánik a tépett ruhában jövő Endrével, de a helyzet hirtelen fordul: vágatva érkezik Róbert barát, hozza a hírt, hogy pápai brève Endrét tette meg királynak. Endre most királynak érzi magát, el akarja kergetni Johanna hitvány udvaroncait, heves, hirtelen fellépésével maga ellen bőszi Johannát, aki most már odaadja kürtjét Bertrámnak s ezzel részesévé válik a bekövetkezendő szörnyű bűnnek.

Egy utolsó találkozás az egymást kereső és egymást mindig eltaszító királyi pár között Johanna hálósobájában. Először beszélnek egymással nyíltan és – finom gondolata a költőnek, – már-már megtalálják egymást. Johanna őszinte vallomásának már hinni kezd Endre, de ekkor megszólal egy férfihang éneke. Ez az a dal, melyről Bertram szólt: Endre féltékenysége fellobog, elveszti hitét Johannában, indul, hogy elmenjen helyette a találkozóra. Most azt hiszi, hogy Johanna vallomása mind hazugság volt, szembe akar állni vetélytársával. Johanna kétségbeesett szerelemmel tartóztatja, nem akarja elereszteni, de Endre kiszakítja magát karjaiból és megy arrafelé, ahol az ének szól. Oda-künn a cinkosok rárohannak és nehéz dulakodás után megfojtják. A gyilkosokat elfogják s halálos büntetésre küldik, Johanna megfojtja magát ugyanazzal a selyemzsinórral, melyet egykor maga font s mellyel Endre életét kioltották.

Történelmileg valótlan ez a befejezés. Láttuk, hogy ezt maga Rákosi is tudta, de drámailag lehetetlennek tartotta, hogy Johanna a történetek után életben maradjon. A gyilkosságban nem közvetlenül részes, sőt vissza akarta tartani férjét attól, hogy odamenjen, ahol a halál vár reá, de erkölcsileg mégis részes annyiban, hogy nem akadályozta meg elég erélyesen, nem tette lehetetlenné a gyilkosságot, sőt felindultságában maga adta Bertrámnak a gyilkos selyemzsinórt. Helyzete körülbelül olyan, mint Gertrudis királynéé a Bánk bán-ban. Tragédiában az ilyen bűnért is halál jár. S különben is, szíve kiégett, ami betöltötte, szerelem és bosszú, már semmivé vált, – már nincs többé értelme az életének. Halála drámai szükségszerűség, összeomlana az egész drámai épület, ha ő életben maradna. A költői igazságot a költő többre becsüli az anyagi igazságnál.

István vezér

Már a kilencvenes évekre esik az *István vezér* megírása és 1891-re az előadása a Nemzeti Színházban. Akkor *Királynék harca* címmel adták elő s nagy benyomást tett a közönségre, címét később változtatta meg a szerző. Mint az emlékezésekből tudjuk, Rákosi Jenő fiatalkori barátja és a drámaírásban az általa kezdeményezett romantikus stílus egyik legnagyobb sikerű művelője, Dóczi Lajos, ezt tartotta legjobb színdarabjának, – amint hogy az emlékezések érdekes adatokat mondanak el arról, hogy jóformán mindenki más véleményen volt ebben a kérdésben. Tanulság ez arra nézve, hogy mennyire egyéni érzés dolga egy író műveiből a legjobbat kiválogatni.

Az *Endre és Johanna* egy, a magyar történelemben szerepet játszó epizódot dolgoz fel, de olasz földön, Nápolyban játszik s csak Endre királyfi és a környezetéhez tartozó néhány alak (Drugeth, Róbert barát, stb.) magyar benne, a többiek olaszok, a dráma levegője, amelyből a konfliktus származik s maga a konfliktus természete is teljesen olasz. Ebben az értelemben az *István vezér* tekinthető Rákosi egyetlen merőben magyar történeti drámájának. A magyar történelem egy nevezetes időpontjában játszik, szereplői csaknem kizárólag magyarok s a háttérben álló politikai cselekvény az Árpád-házi királyok korabeli magyarság problémáira jellemző, – mondhatni szinte foglalatosa az akkori magyar problémáknak: a trónörökös, az „ifjabb király” viszálykodása apjával, a két nemzedék ellentétes politikai érdekei és koncepciói, a női családtagok szerepe ebben a viszályban, a Nyugat felé való terjeszkedés törekvése egyfelől, a cseh királyság részéről való nyomás másfelől, keletről az újabb tatár veszedelem fenyegetése, a magyarok és a bevándorolt kunok közti súrlódás – ez mind ott szerepel a dráma motívumai között és sűrített levegőjévé teszi a háttérrel.

Az előtérben álló emberi motívumok is sűrítettek és a robbanásig szenvedélyesek lesznek ebben a levegőben. A legfontosabb közülük, mely az eseményeket eldönti, István vezér és felesége, a kún származású Erzsébet közötti érzékeny szenvedelmes szerelem. Ebből a gyökérből származik István vezér súrlódása apjával és anyjával, különösen az előbbivel, akivel szemben felesége védelmére kell kelnie, Erzsébet harca a királyi nőekkel és tragikus elhatározása, mellyel behívja a tatárokat. Két zabolátlan temperamentum áll itt szemben a megfontolt királyi bölcseséggel s a kún és magyar vér különbözősége ad felfokozott temperatúrát ennek az ellentétnek.

István vezér, mint kisebbik király, a hódított stájer tartomány kormányzója, de a felázadt stájer rendek megtámadták seregét és kiverték a tartományból. Csak egy vitéze, Joachim nevű, maradt ott, mintegy őrizni, szemmel tartani vezére számára a stájer tartományt. Egy barlangban lakik, barátruhában jár, s élelmét úgy szerzi a parasztoktól, ahogy éppen tudja. Így éri rajta Ottokár cseh király három küldöttjét, akik leveleket visznek a stájer urakhoz. Joachim kettejüket megfutamítja, a harmadikat levágja és a nála talált levélből megtudja, hogy Ottokár szítja a stájerek ellenállását a magyar uralom ellen, mert magának akarja megszerezni a stájer tartományt. A cseh megölése miatt meggyűlik a baja Pettau urával, Hertvelddel, de éppen jókor érkezik oda friss sereggel István vezér, megmenti a magyar vitézt, megismerve hűséges szolgálatait, lovaggá és nemes emberré üti és Pettau városáról a Pektári nevet adja neki. Ezzel olyan hűségre kötelezi maga iránt, hogy Pektári tűzön-vízen, vakon és meggondolás nélkül kész iránta minden szolgálatra. István mindjárt el is küldi feleségéhez, Erzsébethez Budára, azzal az üzenettel, hogy jöjjön hozzá Pettauba. Közben azonban harcba keveredik az újból rátörő stájer seregekkel és a cseh Ottokár elleni dühvel visszavonul, azzal a szívében megszilárdult elhatározással, hogy előbb Ottokárral számol le, „mivel stájert, osztrákot nyerni el, nem hozzájuk, – Prágába menni kell.”

Ez a prológszerűen, lazán fűzött első felvonás mintegy nyitánya a drámának, mely tulajdonképpen ezután, a második felvonástól kezdve indul el.

Béla király udvarában heves viszálykodás pusztít Mária királyné és menyé, István vezér felesége, Erzsébet között. Az öregedő királyné rossz szemmel nézi kún menyé temperamentumos, víg életét, fényűzését, férje iránti érzéki szerelmét. Valójában itt a temperamentumok és aspirációk harcáról van szó, testi-lelki inkompatibilitásról a királyné és környezete magyar s a kisebbik királyné kún vére között. Az egyre élesebb asszonyi összeecsapásnak, melyben Anna hercegnő, Ratiszláv hercegasszony, Béla király leánya is részt vesz, természetesen Erzsébet ellen, tanuja lesz az ifjabbik Béla herceg, Anna fia és közbelép nagyanyja és anyja pártján. Ebben a pillanatban érkezik István üzenetével Pektári, úrnője védelmére kel s levágja Béla herceget. Ezzel lekötelezi magának Erzsébet kegyét.

Béla király ezalatt tanácsot ül fontos állami ügyben. Követ jött hozzá Ottokár cseh királytól és a tatár kántól, mind a kettő házassági ügyben: a két uralkodó Béla lányainak kezére pályázik. Ezt fontolgatja a király, mikor beront hozzá felesége és elmondja neki Béla herceg szörnyű halálát. A király Erzsébet tiltakozása dacára vasra vereti Pektárit, akit csak a közben odaérkezett István könyörgésére szabadít ki. Ekkor István Ottokár követére támad, felhányja neki árulását, hogy míg itt Budán a magyar király lányát kéri, Stiriában áskálódik a magyar ellen:

A kéz

Vala csak Stiria, amely ütött,
Az elme, mely vezérlé, Ottokár,
Az árulás szítója Ottokár,
A hitszegés gazdája Ottokár.
Itt vérem kéri, ott vérembe mártja
Kezét; itt mosolyog és udvarol,
Gorgónak átkos torzképébe jár.
Kétnyelvű cseh, hazugság, árulás,
Csalás a mesterséged! Ottó, nézd,
Ha van hatalmad, esküvel fogadd,
Királyod hogy nem áll többé utamba,
Nem túrja fel alattam földemet,
Tovább nem rontja rendeim hűségét;
Ha nincs hatalmad erre, lásd be azt,
A mi ügyünket hogy kard dönti el
És semmi más.

Felmutatja a bizonyítékokat, a Pektári által elkobzott levelet s erre Béla király is ezt üzeni:

Ha Ottokár békén nem hagyja stájer
Földünket, s esküvel magát le nem
Köti békére: akkor földjeit
Én gázolom meg szörnyű hadsereggel.

S mert hadat szerencsével sosem vihet, ki békét otthon tartani nem képes, békét teremt a civakodó családtagok közt.

A konfliktus most már folyamatban van: a király külsőleg helyreállította a családi békét, de az érzületek megmaradtak, azokat nem lehetett olyan könnyen kiküszöbölni. Erzsébetben tovább forr a sérelem s Istvánban az Ottokár elleni harag. Az a felszín alatt háborog, ez egyelőre táplálékot kap: Béla király seregével Ottokár ellen fordul. A Morva folyó mellett táboroznak; a folyó túlsó partján a cseh sereg. Idevárják a királyi asszonyokat s Mária királyné megragadja az alkalmat, hogy királyi férjét rábírja a békülésre. Egyelőre azonban István álláspontja győz, a király nem akar békét olyan szomszédal, aki barátinak veszedelmesebb, mint ellenségnek. A cselekvénybe itt most egy epizód ékelődik: Pektári portyázó csapatával elfogja Gundát, Ottó brandenburgi márkió leányát, aki atyjához készült Ottokár táborába, vőlegénye, egy Kunc nevű furcsa szerelmes lovag társaságában, de eltévedt és a magyar tábor közelébe került. A szép kisasszonyt a király elé vezetik és Béla királyfinak azonnal megakad rajta a szeme. Vítába keveredik miatta Pektárral, aki mindenáron foglyának akarja tekinteni, s István elé viszi a szép kisasszonyt s ez a vita már-már a kardrántásig élesedik, mikor odaér a király s Gundát, mint becses hadifoglyot a királyné gondjaira bízva Béla herceg elégületlenségére, aki szerette volna visszavinni apjához. Ez a Gunda-epizód és a vele kapcsolatban történtek késleltetik a cselekvény érését s további következmények nélkül maradnak. Általában az *István király*-ban sokkal több, túlságos sok ágból fonódik a cselekvény, többtrétü a motiválás és ennek megfelelően lassabban és epikusabban fejlődik a cselekvény, mint Rákosi többi drámaiban.

Béla táborába fehér zászlóval, követül jön a brandenburgi Ottó, Gunda apja és békeajánlatot hoz Ottokártól. A föltétel: engedjék át a magyarok a stíriai tartományt Ottokárnak, ennek fejében Ottokár elvonul a magyar határról és nem háborgatja Bélát. A magyar király nem fogadja el az ajánlatot s e helyett azt ajánlja, hogy bízzák a vitát a kard döntésére. Most köztük van a megáradt Morava, egyik se tud átkelni rajta; adjon Ottokár huszonnégy órát, hogy a magyar sereg átkelhessen s aztán döntsön a két fél közt Mars. Ottó máris vállalja a különös ajánlatot, még pedig úgy, hogy ha Ottokár nem egyezik bele, akkor ő népével Bélához áll és neki hódol. Leánya Mária királyné oltalma alatt maradt, itt nem fenyegeti veszély, mégis Béla királyfi Ottó kezébe adja magát kezesül Gunda életéért s el is oson a márkióval. Ebből az indokolatlan önfeláldozásból nagy kavarodás támad: a magyarok azt hiszik, a cseh király követe áruló módra hurcolta el Bélát, s István már rohan is a vélt áruló után, hogy megbosszulja hűtlenségét. Pektárral és kunjaival átkelnek a folyón s vad harcba keverednek a túlsó parton álló csehekkkel. A cseh gyalogságot visszaverik, de ekkor előtörnek a cseh vértések s nagy vérontással megnyomják a magyarokat, István kunjait szétverik, az átkelőben levő többi sereget szintén s az a hír is jön, hogy István elesett. Béla békét kér a cseh királytól.

Erzsébet kétségbeejtő helyzetbe kerül. Ha István csakugyan elesett, akkor teljesen ki van szolgáltatva a királyné gyűlöletének. S a királyné nem is késik érzelmei kimutatásával. Szörnyű szavakat mond neki:

Szemérmetlen: a testeddel idézed
 Még most is, bár hideg már az övé
 Nemes vér még nem volt megrontva úgy,
 Mint az övé, te általad, gonosz
 Teremtés. Csókod, ölelő karod,
 Pokolbeli mesterséged bubája
 Rontás volt rajt. Testvért, apát, anyát
 Nem ismert, ha csalogató szavad
 Hallotta. Ha fülébe súgtál egyet,
 Több volt neki, minthogyha apja, anyja
 Térdén rimázkodott neki. De vége:
 Neked adott az Isten többet,
 És nem nekünk; s bár többet vett el benne
 Mitőlünk: mégis veszteségnek a
 Nagyobb tiéd lesz benne. Semmi léssz,
 Semmibb a semminél is, nélküle!
 Minek a sorsod szánt s mi lettél volna,
 Hálódba hogyha nem esik fiam!

Ezek a düh sugallta szavak a bős királyné szájából kirobbantják Erzsébetből is a rég fonó gyűlölet szavát:

Ma vége úgyis mindennek itt:
 Ez a határdomb: fölállok reá,
 S kimondom az utolsó szót, amely
 Szívembe van. Ki ha nem mondanám,
 A sírban is szétvetné testemet
 S kitörne a föld alul. Gyűlöltelek,
 Mindig gyűlöltelek, te szívtelen,
 Könyörtelen, kevély bizánci vér!

A sors azonban még egyet fordul: István nem esett el, csak megsebesült, a szintén sebesült, hú Pektári hozza Erzsébethez, félaléltnan, de élve. Béla király megköti a békét az időközben érkezett Ottó márkióval, csak Erzsébet tiltakozik, hasztalan, a békekötés ellen. Béla herceget eljegyzik Gundával.

Most új motívum következik, amely még inkább komplikálja a dolgokat. István gyanakodni kezd Erzsébetre, rejtelmes jövő-menőket lát felesége lakosztálya körül. Szívében vad féltékenység támad: amíg ő sebével betegen feküdt, azalatt a felesége bizton hűtlen lett hozzá. El is fog egy katonát, aki titokban levelet hozott Erzsébetnek. Vad dühvel Erzsébet elé hurcolja a katonát s követeli, hogy mutassa meg neki a levelet. Erzsébet ezt nem akarja megtenni, mire elárasztja féltékenysége dühkitöréseivel. De gyöngévé teszi aszonyával szemben a szerelem: Erzsébet kijelenti neki, hogy nem áll vele szóba többé, nem akar vele egy levegőn élni, ha a levelet elveszi tőle, s ő erre az asztalra borul:

„Erzsébet! Oh, gyengévé tesz a szerelem!” „Nem erőssé a hited!” – felel erre az asszony. Csakhogy ennek a szónak nincs ereje: Istvánt nem a feleségében való hite, hanem csakugyan a gyengesége juhászította meg.

A levél pedig csakugyan nem szerelmes tartalmú, de Erzsébetnek volt oka rejtegetni István elől. Pektáritól jön, akit ő küldött követül, hogy hívja be a tatárokat s a hú lovag most jelenti, hogy a tatár kán már el is indult és a magyar határtól kétnapi járásra táboroz. Ezzel azt hiszi Erzsébet, meg fogja nyerni a játszmát, a tatárok segítségével a férje lesz az egyetlen király, ő az egyetlen királyné, s egyúttal megfizetnek Ottokárnak is, aki most itt van a magyar udvarban, tárgyalni a békéről. S új szövetséges társa is akad Erzsébetnek, osztrák Margaréta, Ottokár elűzött felesége személyében, aki azért jött a királyi udvarba, hogy megakadályozza Ottokár tervezett házasságát valamelyik magyar királynéval. Ottokár csakugyan megkéri a király unokájának, Kunigundának a kezét, örömmel oda is ígéri neki, de Erzsébet, a leány anyja, Anna hercegnő elé vezeti Margarétát, aki elmondja, hogy ő a hites felesége Ottokárnak s a pápa nem választotta el tőle. Ez természetesen lesújtja a királyi családot, Béla király meg akarja vizsgálni az ügyet, de közben más, sürgősebb izgalom támad: István, aki résen van, féltékenységében, elfogta Pektárinak Erzsébethez küldött levelét, amelyből megtudja, hogy a tatárok az ő feleségének hívására betörték az országba. Vad dühvel ront nejlére, már-már meg akarja ölni s dühét az a gondolat is fokozza, hogy ilyen árulásra hazája, családja, férje ellen csak kedveséért képes egy nő. A királyné közbeveti magát, István későbbre hagyja az ítéletet s apjával együtt lóra kap a betörő ellenség ellen. Mire Ottokár, aki csak átöltözni ment ki, visszatér, már csak Erzsébetet és Margarétát találja ott. Margarétát lesújtja azzal, hogy a pápai szentszék felbontotta házasságukat, Erzsébet még egy utolsó kísérletet próbál, hogy férje szívét visszaszerezze:

Én! Egy asszony Sziszifuszi
A kő legördült és magával el-
Sodort. De felgördítem újra én!
Kövess (Ottokár), szedd össze gyorsan fegyvered.
Kihullt, István, kezemből a szíved:
De fölveszem, vagy én is ott veszek.

Indul ő is Ottokárral a harcba a tatárok ellen.

Pektári a tatár sereggel van, de ott már árulással gyanúsítják, mert különböző jelekből azt sejtik, hogy nincs minden rendjén. Ekkor ront rájuk hadával István s Pektárral, leghűbb emberével kerül szembe. Pektári szándékosan vonul vissza a vezér elől, nem harcol ellene igazán, csak védekezik s közben elmondja Istvánnak, hogy ő csak vak eszköze volt Erzsébetnek s ez azért, csakis azért hívta be a tatárokat, mert férjének vélt szolgálatot tenni. A féltékenység tehát alaptalan. A tatár azonban már-már szétveri István seregét s az utolsó pillanatban ér a harcmezőre Erzsébet és Ottokár a segédhadakkal s a magyarok javára fordítják a csatát. Minden jól végződik tehát: István keblére öleli feleségét, Ottokár bizonyítja, hogy csakugyan elvált Margarétától és Pektárit főrendi rangra emeli a király.

Tágma királynő

1902-ben Rákosi Jenő életkora teljében, munkakedve és készsége frissességében és újságírói hatása tetőpontján állt. A *Budapesti Hírlap* az ő vezetése alatt elsőrendű hatalommá vált a magyar közéletben, híven kifejezte és egyúttal irányította a magyar középosztály közvéleményét, élén haladt a politikában, társadalmi életben, a kulturális téren a nemzeti mozgalmaknak s hatalmas eszköze volt a propagandának a publicista számára. Ekkor vette kezébe Rákosi Jenő még egyszer, utoljára a drámaírói tollat. 1902-ben került színre a Nemzeti Színházban a *Tágma királyné*.

Rákosi már előbb sokat foglalkozott a görög drámával, fordítgatta Aischylos tragédiáit. Ezeknek hatása sugallta neki a gondolatot: ahogy régebbi drámaiban Shakespeare és részben Molière és Racine tanulmányozásának eredményeit értékesítette, ugyanúgy felhasználja a görög tragikusokból szerzett tapasztalatokat. Ez a gondolat adta meg a *Tágma királyné* drámai formáját. A shakespearei hagyományból megmaradt az ötös és hatodfeles jambus és a felvonásokra való tagolás, egyébként, némi modernizálással a mai színpad és színjátszás követelményei szerint a görög drámai szerkezet volt a minta. Felhasználta a kórust, bár sokkal csekélyebb mértékben, mint a görögök. Az ókori tragédiában még nem szervesültek össze, még el vannak egymástól különítve a dráma lírai, epikai és drámai elemei. A kórus hordozza a lírát, ő szólaltatja meg a színpadon történő dolgok érzelmi visszhangját, retteg, remél, ujjong, szomorkodik és jajgat a protagonistákkal, aszerint, milyen hatásúra fordul a cselekvény. A *Tágma királyné* kórusa, az összegyűlt bessenyő nép szerepe sokkal kisebbre szorul, nem igazi szereplője a drámának, csak háttér, amelyből a cselekvény kidomborodik. Az epikus elem ellenben itt is széles és fontos: azokat az eseményeket, melyek a színpadon kívül történnek, hírnökök jelentik, szélesen, részletezve s ezek az események döntő szerepet játszanak magában a cselekvényben. Mint protagonista egész a vége tájáig Tágma királyné alakja áll, ő hordozza vállain az egész tragikus cselekvényt, az ő sorsa körül folyik minden s ő benne játszódik le az emberi indulatok egész széles skálája. Csak az utolsó felvonásban tolódik át a tragédia súlypontja Szirákra, akinek tragikumuma befejezi a cselekvényt. A görög tragédia módja szerint a végzet, az ember akaratától független kényszerűség vezeti az emberek sorsát s nem marad el Rákosi drámáinak egyik kedvelt, majd minden darabban visszatérő rekvizituma, a jóslat sem. Tágma alakja maga az Iphigéniák, Antigonék, Elektrák típusából való, hatalmasra méretezett, a legnagyobb emberi indulatok befogadására alkalmas nőalak, szinte egy görög szoborról mintázva. S a téma maga a mithikus homályba van helyezve, a mondák légkörébe, csak-hogy míg az antik tragikusoknak valóban szájról-szájra forgó, minden görög ember által közismert mondák állottak rendelkezésére, az egész görögség hősmondái, a modern írónak magának kellett az őskori mondalégekört megteremteni.

Ebbe a klasszikus tömlőbe azonban romantikus italt töltött a költő. Romantikusabbat bármely más színdarabjánál. A görög dráma végtelen, szörnyű eseményeit elképzeléssel kellett pótolni: Rákosinak elképzelései egészen romantikus természetűek. A halálfejjé királyfi, a testvér, aki szerelmi fellobbanásában megöli forrón szeretett testvérét, aztán helyette, az ő álarcával orcáján megy a harcba és győz, a szerelem végtelen hatalma, a

testetlen fej, majd a fejetlen test, melyet a királynénak küldenek, az elnyomott nép szabadságulása csodálatos események közben, – mind olyan motívumok, melyek Vörösmarty korának romantikáját elevenítik meg. Érdekes lelki jelenség ez Rákosinál: az öregkor felé induló költő, aki gyermekkorát még a múlt század közepének romantikus képzeletvilágában töltötte ifjabb éveiben maga alkotott magának egy temperamentuma szerinti új romantikus világot, amelybe az idők folyamán, szelleme érési processzusának eredményeképp mind több reális elem elegyedett, – drámaírói pályája végén visszatért a gyermekkor álmaihoz és egyúttal el is búcsúzott tőlük s velük a drámaírástól.

A *Tágma királyné*, „tragédia az ősidőkből”, három felvonásban, a prológos szerint erre az alapgondolatra van felépítve: *egyesek bukásán egy nemzet feltámadása*. S valóban, a szereplő személyek mind lesújtottan állnak a tragédia végén, de a bessenyő nép föl-emelkedik a hosszú rabságból a szabadságra.

Húsz éve van már a bessenyő nép a szomszéd kazárok igája alatt. Kuvráth kazár király húsz év előtt szerelemre gyulladt Tágma bessenyő királyné iránt, aki visszautasította szerelmét és egy népéből való ifjú felesége lett. Kuvráth emiatt felbőszülve, haddal támadta meg a bessenyők országát, legázolta seregüket, megölte királyukat s levágott fejét elküldte Tágmának. Az özvegy királyné éppen várandós volt s a borzalomtól, melyet férje levágott feje keltett benne, halálfejű fiúgyermeket szült. Halottnak híresztelte tehát magzatát s a halálfejű fiút egy hű emberére bízta, aki saját fiával együtt nevelte fel, mint annak ikertestvérét. A gyermek még él, ifjúvá serdült s arcán piros álarcot hord, amely eltakarja halálfejét.

Ezek az előzmények, melyekből kiindul a dráma. Kuvráth király még mindig szerelmes Tágmába, kinek elvette minden hatalmát, de meghagyta annak árnyékát, a királynői díszet. Követeket küld hozzá és újra megkéri a kezét. Tágma szörnyű dilemmába kerül: népének jobb sorsot biztosít, ha elfogadja a kazár királyt férjéül, de irtózik férje gyilkosától, minden íze tiltakozik az ellen, hogy odaadja magát annak, aki megölte férjét s népét rabságra vetve zsarolja és kínozza. Szorultságában Vendró főpap bölcsességéhez fordul tanácsért, aki elárulja neki, hogy elődjétől szent titkul egy jóslatot őriz, mely így szól:

Halálfejet szül a királyi méh,
Futó idő ha majd megérlelé:
Halálfő bosszút áll a holt fejért,
S a szolgaságtok asznap véget ér.

Vendró annyira bízott ennek a jóslatnak az erejében, hogy titokban folyton gyűjtötte a fegyvereket s a temploma rejtett helyén most már annyi a fegyver, hogy fel lehet vele az egész népet a harcra szerelni.

A királynő most már tudja, amit Vendró nem tud: a jóslat beteljesülésének ideje letelt, a halálfej az ő fia, akit az idő megérlelt a végső nagy harcra; ami születésekor szörnyűségnek, rejtegetni valónak tűnt fel, az most megváltás lesz a rabságból. Készülni kell a nagy harcra. Ekkor egy fejnélküli holttestet hoznak fel rémült emberek a királyi palotába. A királynét ez nem rémíti meg:

Aznap, mikor balsorsunk ránk szakadt,
 Egy holt fejet küldöttek test nélkül
 Nekünk: a férjemét. És most, ime:
 Titokzatos kezek holt tetemet
 Fej nélkül küldenek. Tekintsetek
 Reá és mind esküdjetek velem:
 Rabságunk végének e fejtelen
 Halott a hírnöke legyen. Esküdjünk!
 Esküdjünk!

Embereket küldenek a halálfejű királyfiért, nevelő apjához, Balangyárhoz, de ezek eredmény nélkül jönnek vissza, a királyfit nem találják. Maga Balangyár se tud róla semmi mást, minthogy az ő fiával, Szirákkal együtt, mint gyakran szokták, napok előtt elment ifjúi kalandokra. Kuvráth király követei már türelmetlenkednek, követelik a királyné válaszát, gyanús mozgást látnak a városban, sejtik, hogy valami készül ellenük. A királyné azt feleli: jöjjön a király és hurcoljon el. Ezzel el van vetve a háború kockája. Sietni kell, mert Kuvráth serege a határon áll és a királyfi nincs sehol.

Egy bánattól félőrült leányt vezetnek a királyné elé, – úgy találták a város szélén, annak a háznak a közelében, ahol a fejtelen holttestet is találták és most odahozza Vendró, hogy hátha tud valamit a halotról. A leány, Arszin, elmondja, hogy cédrusvölgyből való, ott találkozott két egyforma kedves, szép ifjúval, testvérekkel, az egyik – Ellák – vörös álarcot viselt, a másik, Szirák, álarc nélkül járt. Szirák volt Arszin szerelmese, aki azzal, hogy feleségévé teszi, elvitte magával a város szélén levő házba. Azt mondták neki ketten, hogy várja meg, amíg visszatérnek. Azóta se Szirák, se Ellák nem jött s a lány szomorkodva várta őket. Megmutatják neki a holttestet, nem tud ráismerni, Szirák-e vagy Ellák, vagy valaki idegen. Tágma királynét szörnyű sejtés gyötri, egyre erősebben hiszi, hogy a halott az ő fia, Ellák s most, ime, ő nemcsak fiát veszti el, hanem népének minden reménye is odavész s jön a nagy pusztulás Kuvráth hadaitól. Sejtelve bizonyossága válik, mikor Balangyár odavezeti Szirákot. Tehát csakugyan ő él kettejük közül! A fiú is meg van zavarodva, valami szörnyűség történhetett vele és testvérel. Elmondja hogy ketten bevitték a lányt a kis házba, ő otthagya a mátkapárt s nem tud róluk semmit. Arszin Ellák menyasszonya volt, de abban a hiszemben, hogy Szirák a vőlegénye, mert Ellák, nem akarva, hogy a leány meglássa rémületes, torz fejét:

Engemet

Kért arra, venném meg Arszin szívét,
 S ha én édes szerelmét megnyerem,
 S a lány követni kész lesz, hozzuk el,
 A férjet játszom én az esküvön,
 De ha a nászsj szent órája üt,
 Sötétség elköti a leány szemét:
 Ellák, kit kedvelt, mint testvéremet,
 'S kit szánt szívéből gyászos sorsáért:

Ellák osonjon hozzá férjéül.
 Testvéri szeretetből így szövénk
 Szörnyű csalást s el is végeztük így.
 Vakká tett bennünket a szeretet,
 S örültté a gyötrő szerelem.

Most már tehát bizonyos, hogy a fejetlen holttest Ellák, Szirák felismeri. A királyné végső kétségbeesésében öngyilkosságra gondol, de előbb ki akarja kutatni Ellák gyilkosát. A leányt, Árszint, gyanúsítják a szörnyű tettel, de Szirák tiltakozik:

Esküszöm, királyné,
 Másodszor megöli testvéremet,
 Ki ezt a lányt gyanúval illeti.

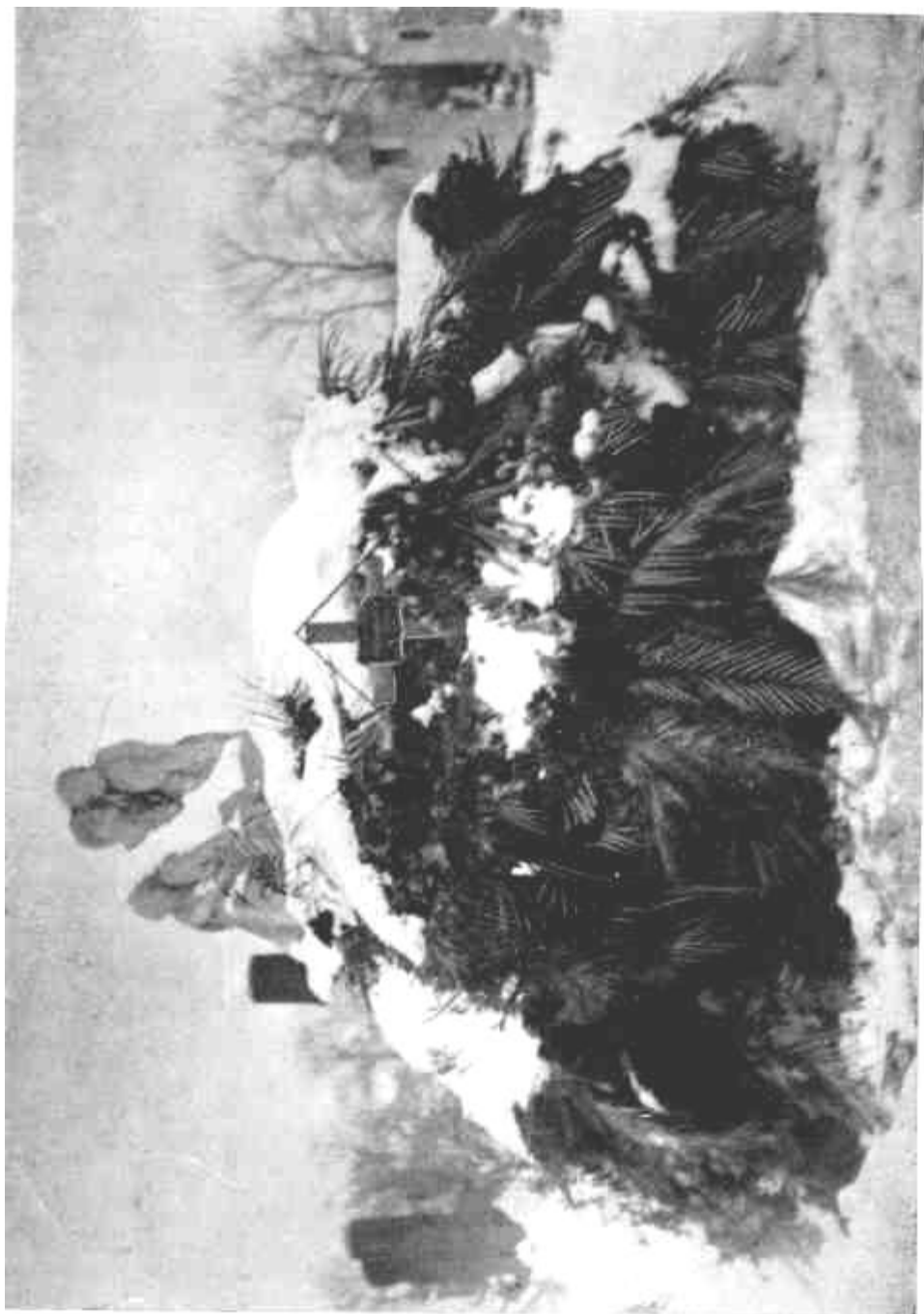
Felajánlja, hogy Ellák helyett ő vezeti a bessenyőket a hadba.

Testvérem, dicsó fiad
 Meghalt, de élek, a testvére, én.
 Én álarcával elkötöm fejem
 S csatába indulok helyette én.
 A népeink nem tudják a cserét,
 Csupán a jóslatot. Halálfejet
 Fog látni ellenség és jóbarát
 Az álarcban s bennem királyfiút.
 Szilaj lelkeség s sárga réműlet
 Fog egymással csatába szállani.
 Fiad már vissza én nem adhatom,
 De esküszöm, vagy győzve látsz viszont,
 Vagy halva engem is.

Felveszi az álarcot, indul a hadba a nép élén, de Arszin átkával fején, aki Elláknak nézi őt s azt hiszi, Ellák megölte Szirákat.

A csata folyik, nagy izgalommal várják eredményét a városban. Hírnök jelenti, hogy az álarcos királyfi rettentő bátorsággal harcol, de a csata eldöntetlen. Ha a királyfi el találna esni, akkor a győzelem Kuvráthé lesz. A másik hírnök diadalhírt hoz: Kuvráth, hogy eldöntse a csatát, maga szállt harcba és szembe került a királyfival, aki nehéz páros viadalban, a két bámuló sereg szemeláttára levágta. A kazár sereg bomlottan szalad szét. A kazár király levágott fejét a hírnök hozza el a királynénak.

Csakhamar jön a győztes sereg, élén az álarcos vezérével, Szirákkal. S ekkor Szirák Arszin nógatására szörnyű vallomást tesz. Ő ölte meg Ellákat. A megbeszélésük úgy volt, ahogy az előbb elmondta, hogy ő hódítja meg szerelemre a lányt, de az esküvő után átengedi Elláknak; mikor azonban megjött erre a pillanat, pokoli vágy, iszonyú gyötrelem szállotta meg, nem volt ereje végrehajtani ígérését. Kettejük közt rémes tusa támadt, amelyben megölte testvérét s hogy árulója ne legyen, levágta álcás torzfejét, letépte ruháit és

Rakosi Jenő sírja a kerepesi temetőben.

tetemét az utcára vetette. De aztán nem volt ereje, hogy a leány szobájába belépjen, bomlott elmével elmenekült. Nem is nemesebb szándékkal vállalta, hogy álarcosán a had élére áll, hanem csak a halált kereste.

A szerelmes Arszin vállalja így, gyilkosan is, hiszen érte, szerelemből tette, amit tett. Szirák a leány kérésére leveti álarcát s ime, iszonyatos csoda történt: Sziráknak halálfeje lett, akárcsak Ellaké. Arszin a szörnyű látványra, abban a hitben, hogy mégis Ellák áll előtte, aki megölte Szirákot, egy katona törével megöli magát, Szirák most már mint Ellák fog tovább élni, örökké álarccal a fején.

Annak idején a Nemzeti Színház közönsége, mint az Emlékezésekből tudjuk, nem fogadta szívesen a *Tágma királynét*. Nyilván nem volt ráhangolva arra a romantikára, amelyből a darab sarjadt. Akkor, a kilencvenes évek elején, már általánosan gyökeret vert a realiztikus ízlés és lejárt a verses történeti és fél-történeti színdarabok népszerűsége. Azok a borzalmak pedig, melyek a *Tágma királyné*-ban történnek, csakis romantikus beidegzésű közönség számára látszanak elfogadhatóknak. A darab túlmessze áll minden realitástól. Ez bizonyára sokkal inkább oka volt a siker elmaradásának, mint a szerkezeti bizonytalanságok, Tágma királyné alakjának egy helyben álló passzivitása s a végén az a fordulat, hogy a darab fősúlya Tágmaról Szirákra helyezkedik át. A költő és a közönség szemléleti módja túlságos messze volt egymástól, nem tudtak kapcsolatot találni. De tagadhatatlan, hogy van a *Tágma királyné*-ban bizonyos sötét tűz, amely a végletes képek mögül izzik és van erőteljes belső lendület, mely minden világnézeti különbség ellenére is magával ragadja az olvasót. A dikciója pedig vetekszik a legjobb magyar drámakéval: tirádái tele vannak erővel, színnel, a dialógus minduntalan csattan, a szavai úgy összefogózkodnak, mint a fogaskerek fogai. Rákosi Jenő svádája, mely publicista sikerének is egyik fontos tényezője, hatalmas erővel érvényesül ebben a darabban.

Rákosi a drámairodalomban

A magyar dráma nehezen tudott kialakulni. Jóformán első lépéseinél adott egy nagy alkotást, a *Bánk bán*-t azóta nemzedékek mindig megújuló erőfeszítései, köztük oly fényes szellemeké, mint Vörösmarty, részleges eredményekre vezettek, de nem bírták kialakítani a sajátlagosan magyar drámai stílust. Madách mesterműve ismét egyedül áll, előzmények és következmények nélkül, mint egy monolith a homokos síkon. A szabadságharc utáni két évtizedben ellaposodik drámánk a színpadi hatás és költői érték közötti ingadozásban, külföldi minták nyers utánzásában, valódi drámaírói tehetség nélkül, – csak Szigligeti tartotta fenn egymaga a tradíció folytonosságát anélkül, hogy állandó becsű alkotást tudott volna létrehozni.

Rákosi Jenő fellépése az *Aesopus*-szal valóságos üdítő hatással volt a drámára. Vele ismét visszatért a színpadra a költészet szelleme, a képzelet kedves játéka, a vers zengése, a magasabbrendű, tisztább művészi hatásokra való törekvés. Nagy célokat tűzött ki magának, írói ambíciója a legmagasabbra tört s ez a lendület már magában is lendítő hatással

volt drámára és színjátszóra egyaránt. Példaképei a nagy klasszikusok, Shakespeare, Molière, Racine s a görögök voltak s nem ízlés, divatok után indult, hanem a közönséget igyekezett felemelni a maga ízléséhez. Drámaíró kortársai között, még Csiky Gergelyt sem véve ki, ő volt a legigazabban költő. Konceptiói voltak, a vígjátékban finomak és szépek a maguk nemében, a tragédiában jelentősek és súlyosak. Olyan vígjátéki konceptiót, mint az *Aesopus*-é, keveset tud felmutatni drámái irodalmunk s az *Endre és Johanna* konceptiójához hasonlót legfeljebb a *Bánk bán*-ban és a *Kegyenc*-ben találunk.

A dráma architektúrái részében, a felépítésben ingadozásokat találunk minden darabjában, még a legjobban szerkesztettekben is, de a fődolgok kidomborításában, egyes jelek színpadra vetésében és hatás-értékeik kiemelésében, valamint egyes jellemek kialakításában nem közönséges drámaírói hivatottság tanúbizonyságait látjuk. Néhány alakja, mint Aesopus, a *Szerelem iskolája* Stellája, Johanna királyné, a magyar drámairodalom legjobban megalkotott karakterei között foglal helyet, s még kevésbé tökéletesen végiggondolt alakjaiban is, mint Magdolna vagy Tágma királyné is, van bizonyos drámai élet. Legnagyobb értéke pedig drámai műveinek megírásuk módja. Nyelve valóban drámai nyelv, szín, erő és hajlékonyság van benne. Ki tudta fejezni a tragédia feszültségét és emelkedettségét épúgy, mint a vígjáték játsziságát és frissességét, a szenvedély viharát, a komoly filozófiai reflexiót, a lírai érzés olvadását s a tréfa vidám pattogását. Azt lehet mondani, a drámai dikció minden regisztere felett uralkodott, e tekintetben csak Vörösmarty művésze áll fölötte irodalmunkban. Vannak lapjai, jelenetei, melyek a magyar drámai nyelv legjavát jelentik, s megvolt az a különös adománya, hogy a beszéde elevenen hatott a színpadról, nem szavalásnak, hanem közvetlen emberi beszédnek.

Művei ma letűntek a színpadról. A világirodalomban a legnagyobb ritkaság, hogy drámai költő művei az utódok késő nemzedékeinek során is éljenek és egyaránt hassanak a színpadon. Shakespeare él, Molière is él, de már Corneillet és Racinet a francia nyelv és stílus klasszikái hagyománya élteti a Comédie Française színpadán, amelyen kívül művük csak irodalomtörténeti érték. Ibsen virágzásától alig választ el egy emberöltő és ma már maradandósága nagyon is kétséges. A XX. század ünnepezt francia drámaírói, Hugo Viktor, Dumas, Sardou, Pailleron s a többiek, ma már végleg letűntek. A mi drámai irodalmunkból csak *Az ember tragédiája* él igazán a színpadon, s még a *Bánk bán*-t is csak a nemzeti kegyelet ereje tartja az életben. A drámaíró műve, hacsak nem a legnagyobbak közül való, sokkal hamarabb merül el a feledésben, mint a lírikusoké és epikusoké s átváltozik tömegeknek szóló színpadi műből az irodalmi érdeklődők olvasmányává. Erre a sorsra jutottak Rákosi drámaírói pályájának eredményei is, annál inkább, mert ő bizonyos tekintetben tudatos ellentétben állott a kor uralkodó ízlés-tendenciájával s romantikus stílussal dolgozott a realizmus felé haladó korban. Ezért az ő kezdeményezéséből nem lehetett további fejlődés kezdete; utána más sínekre terelődött a dráma fejlődési iránya. Munkája érdekes epizódja a magyar dráma történetének, utolsó kísérlete a romantikus szemléleti módnak a kezdődő realizmussal szemben. A színpadról már nehezen tudna kapcsolatot találni a mindig újat követelő, a régít könnyen feledő közönséggel, – az olvasás intimitásában még mindig tár fel olyan szépségeket s éreztet olyan vitalitást, amelyért érdemes könyveit forgatni.